

begrip

*Joden, christenen en moslims
in Spanje: 711-1492*

JAARGANG 18 (1992) - NUMMER 109

MOSLIMS CHRISTENEN

Begrip

Een tijdschrift, dat vanuit de RK-Kerk, de Nederlandse Hervormde kerk en de Gereformeerde kerken in Nederland streeft naar het kweken van onderling begrip tussen Moslims en Christenen en gelovigen van beide godsdiensten oproept tot ontmoeting, met respect en behoud van eigen identiteit.

BUREAUS VOOR DE ONTMOETING MET MOSLIMS

R. K. Kerk: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum,
Luybenstraat 17, 5211 BR s-Hertogenbosch tel. 073 - 145159
Ned. Herv. Kerk: Drs. G. Spielman, 'Kerk en Wereld'
Postbus 19, 3970 AA Driebergen. Tel. 03438 - 12241
Gereformeerde kerken: Drs J. Slomp, Dienstencentrum
Postbus 203; 3830 AE Leusden. Tel. 033 - 960360/960329

REDACTIE:

M. van den Boom
P. Goedendorp
H. Hurkens
L. van Oers (contactpersoon RK)
T. Poort-de Groen (contact uitgever)
J. Slomp (contactpersoon GKN)
G. Spielman (contactpersoon NHK)
K. Steenbrink (eindredacteur)

Uitgever/ Redactie en administratie:
'Cura Migratorum'
Luybenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
Fax 073 - 145159

Tekeningen: F. Kalb

Abonnementen:

f25,— per jaar (5 nummers)
Losse nummers: f 6,50
Giro 4300211 t.n.v. Cura Migratorum/Begrip

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar schriftelijk wordt opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Joden, christenen en moslims in Spanje: 711-1492

De Olympische Spelen in Barcelona, de wereldtentoonstelling in Sevilla: dit en nog veel meer markeert een glorieuze herdenking 1492-1992 in Spanje, namelijk de "ontdekking" van Amerika door Columbus. Naast het feestgedruis horen we niet alleen kritische geluiden vanwege de behandeling van de Indianen in Amerika. Er is nog een andere herdenking, n.l. de "christelijke herovering", reconquista, van Spanje. In 1492 viel het islamitische rijk van Granada en werd aan joden het verblijf in Spanje ontzegt. Dit jaar markeert dus ook het begin van eeuwen van intolerantie. Vanuit hun eigen achtergrond hebben een islamitische en een joodse auteur hierover geschreven. Wij zijn Sajidah Abdus Sattar en Simon van Adelberg dankbaar dat zij van hun hart geen moordkuil hebben gemaakt. Wat Ds. Jan Slomp daarover aanvult dient niet als excuus, maar eerder als inspiratie voor ons. Daartoe dienen activiteiten als de nationale ontmoetingsdag van 14 juni, waarvoor wij bijzondere aandacht en opkomst vragen!

Wij verwelkomen als nieuw redactielid namens de Ned. Hervormde Kerk Drs. Pieter Goedendorp, pastor in een Samen Op Weg gemeente in Deurne en bezig met een proefschrift over de imam-gedachte bij Sji'itische moslims. In onze tocht zal hij zich niet als "geheime afwezige leider", maar als echte reisgenoot opstellen!

Inhoudsopgave Begrip no. 109, juni 1992

Het regenboogverbond van Noach (Karel Steenbrink)	2
Al-Andalus: acht eeuwen moslims in Spanje (Sajidah Abdus Sattar)	6
De kerk en de Joden van Andalusië (S. van Adelberg)	13
Het verleden vergeten: is dat wel een goed advies? (Jan Slomp)	20
Moslims in Europa	26
Boeken	31

Het regenboogverbond van Noach

De profeet Mozes/Moesa komt in de koran het vaakst voor: maar liefst 502 van de ongeveer 6600 koranverzen vermelden zijn persoon of zijn naam. Dat heeft Mozes onder meer te danken aan het feit, dat de Israëlieten in het algemeen "het volk van Mozes" worden genoemd. Eigenlijk gaan dus niet al die verzen strikt genomen over Mozes zelf. Tweede in de frekwentie van vermelding is Abraham: in 245 verzen van de koran wordt hij vermeld en dit betreft vrijwel steeds episodes uit het leven van de grote profeet zelf of lessen die daaruit moeten worden getrokken. Een goede derde onder de profeten is Noach/Noeh, die in niet minder dan 131 verzen wordt verhaald of besproken. Daarmee komt hij nog voor Jezus/Isa die in 93 verzen van de koran wordt vermeld.

Een aantal van deze passages over Noach zijn zeer kort en vermelden zijn naam in een soort "litanie van alle heiligen", of die "wolk van getuigen" (vgl. Hebr. 12,1), een heilige rij van profeten van vroeger tijden, zoals die op een aantal plaatsen in de koran voorkomen. Andere passages spreken vrij uitgebreid over Noach. Soera 71 gaat in zijn geheel over deze prediker die, via de symbolische handeling van het bouwen van een schip, de zijnen tot bekering wilde brengen. Zonder veel succes overigens, zoals het lot schijnt geweest te zijn van vele profeten voor en na hem. Soera 37,75-83 en 26,105-120 spreken ook meer in detail over deze profeet, terwijl soera 11,25-48 uitvoerig het verhaal weergeeft over Noach en zijn ongelovige zoon. Naast kleine druppel in die wolk van getuigen is Noach dus ook meermalen een zeer ge-

prononceerde figuur in het koranverhaal.

We vinden er de aanmaningen van Noach tegenover zijn zondige landgenoten. Hij geeft ook beloften namens zijn God. Een enkele keer een wonderlijke belofte: als de mensen vromer zullen worden en Gods bevelen navolgen zullen zij voldoende regen krijgen: *En ik zei: "Vraagt jullie Heer om vergeving; Hij is vergevend. Hij zal dan de hemel in overvloed over jullie laten regenen, jullie met bezittingen en zonen versterken, tuinen voor jullie maken en rivieren voor jullie maken. Wat is er met jullie dat jullie van God geen waardigheid verwachten?"* (Koran 71, 10-13). Die vermelding van regen in overvloed doet ietwat merkwaardig aan. In een



droog land als Arabië is de regen een weldaad van de hemel, zeker als die nog gekanaliseerd kan worden in rivieren, zodat men er op langere termijn van kan profiteren. In het Noach-verhaal speelt die regen natuurlijk later een wat onvriendelijker rol, maar de zegenrijke kracht van het water wordt in deze aanpassing van het verhaal aan dat droge Arabische land niet vergeten. Overigens moeten we ons steeds voor ogen houden, dat Mekka in een vrijwel steeds droge vallei lag, waar men voor het water was aangewezen op een krachtige en blijvende bron. Enkele keren per mensenleven kwam en komt er een stevige overstroming, die voor nogal wat overlast, maar zelden echt grote rampen zorgt.

Mekka is de setting van vrijwel alle koranverhalen over Noach. Volgens de gewone opgaven zijn vrijwel alle episodes over Noach geopenbaard in de laatste jaren van Mohammed te Mekka. Dat zijn de jaren van de pesterijen, verdachtmakingen en aanvallen op de profeet. De jaren waarin zijn boodschap steeds meer bekendheid maar daardoor ook steeds meer tegenstand kreeg. Het is dan ook vooral die tegenstand die we terugvinden in de verhalen over Noach, zo dominerend zelfs, dat de koran-geschiedenis over Noach een soort weerslag lijken te zijn van de spanningen waaronder Mohammed zelf leed en die hij opwekte. De verwijten aan Noach lijken soms gemakkelijk van toepassing te zijn op de vroege gemeente van de Arabisch profeet. Zo lezen we in 7,27: *En de voornamesten, zij die van zijn volk ongelovig waren, zeiden toen: "Wij zien dat jij slechts een mens bent zoals wij en wij zien dat jij alleen maar ondoordacht gevolgd wordt door de allerverachtelijken onder ons. Integendeel, wij vermoeden dat jullie leugenaars zijn."* Zoals Jezus nauwelijks of geen rijke belastingpachters, gerespecteerde geleerden of politieke leiders onder zijn twaalf meest getrouwen telde,

maar vooral eenvoudigen, vissers en boeren, zo was de eerste groep van Mohammed's naaste discipelen ook een allertaartje. Er waren twee "allochtonen" bij: vreemdelingen in het multiculturele Mekka. Bilal, de Abessijnse slaaf en Salman de slimme Perzische bouwvakker, bouwmeester later, hoorden zeker niet tot de deftige burgerbevolking van Mekka, waarin de adel van Koeraisj domineerde.

Het is dus vooral de tegenstand tegen Mohammed uit die latere Mekkaanse periode die in de Noach-verhalen breed wordt uitgemeten en aan ons als spiegel wordt voorgehouden. De latere glorie, met name het regenboog-visioen wordt hoogstens gesuggereerd, maar zeker niet duidelijk uitgebeeld. Die regenboog komt zelfs helemaal niet in de Noach-verhalen ter sprake, terwijl hij in de moderne milieu-theologie toch zo'n belangrijke rol speelt. Gods verbond met Noach is in die milieu-theologie soms een belangrijker pact geworden dan de latere verbonden met Abraham, Mozes of Jezus. Op basis van de scheppingsbelofte wordt dan in dat Noach-verbond nader ingespeeld op de belofte die het behoud van de schepping heeft voor de mens.

Al lang voor de huidige opleving in scheppings-theologische belangstelling en aandacht voor dat regenboog-verbond, heeft niemand minder dan de gereformeerde kerkvader Abraham Kuyper al onze aandacht gevraagd voor dat regenboog-verbond: "Het vaste geschiedkundige uitgangspunt voor het leerstuk van de *gemeene gratie* ligt in de *Verbondsluiting van God met Noach, na den Zondvloed*. Op deze veelzeggende en beslissende gebeurtenis is in de lateren tijd niet genoeg de aandacht gevestigd. Men is te spoedig op Abraham en de Patriarchen overgegaan, en hierdoor is de gewichtige betekenis van het Noachietisch Verbond eerst op de achter-

grond geraakt, en daarna schier vergeten. De regenboog wordt al meer, zelfs door vrome kinderen Gods, aangestaard en bewonderd, zonder dat de sprake des Verbonds er hun meer zoo krachtig uit toekomt. We moeten daarom beginnen met de hooge beteekenis van dat Noachietische Verbond weer in duidelijker licht te plaatsen. Het moet weer voor ons opleven, ons weer toespreken, ons weer een wezenlijk bestanddeel worden van de genade Gods, die ook ons in stand houdt. En dan sta op den voorgrond, dat het Verbond door God met Noach gesloten in de Heilige Schrift allerminst als bijzaak voorkomt, en volstrekt niet terloops als een zaak van ondergeschikt belang wordt afgedaan. Veeleer wordt de sluiting van het Noachietisch Verbond ons nóg plechtiger, nóg breedvoeriger, nóg omstandiger bericht dan de Verbondssluiting in het Paradijs of met Abraham.”

Ik citeer Abraham Kuypers hier zo uitvoerig, omdat hij onverdacht is van moderne modieuze aanpassing aan milieu-sympathie. Op basis van het bijbelwoord vraagt hij nieuwe aandacht voor dat Noach-verbond als een werkelijk verbond, dat niet onder hoeft te doen voor het Paradijs-verbond, het verbond met Abraham en het Mozes-verbond. Het is wel zo, dat het verband met het verbond in Jezus wat afgezwakt wordt in deze theologie, maar daarover spreken wij later.

Terug naar de islam en de koran: de regenboog vinden wij er niet, tenminste niet rechtstreeks, in terug. Toch is op een dubbele manier dat regenboog-verbond van Noach zeer belangrijk in de boodschap van de koran en de islamitische beweging. Allereerst vinden wij de zaligsprekingen tot Noach gericht na zijn beproevingen, zaligsprekingen zoals die gericht worden tot die andere grote profeten bij hun verheffing na beproevingen. Hierbij moeten we overigens

steeds bedenken, dat de koranverzen binnen de situatie van de late Mekkaanse periode van Mohammeds prediking functioneerden en zo werden neergezonden. Zij weerspiegelen dus veel meer die beproevingen dan de verheffing, zij zijn meer lijdens- dan opstandingsverhaal.

In Koran 11,48 zegt God dan na een uitvoerig relaas over de mislukte prediking en de overstromingen: *“O Noeh, ga van boord in vrede die van Ons komt en met zegeningen voor jou en voor gemeenschappen die bij jou zijn. Er zijn ook gemeenschappen die Wij laten genieten, maar dan treft hen een pijnlijke bestraffing van Ons.”* Het lijkt er zelfs in dit vers op, dat de glorie nog niet in alle heerlijkheid mag doorbreken. De zondaars die nu nog van de aardse zaken genieten, moeten wel beseffen dat dit een tijdelijke zaak is! Dat betekent dus ook dat de glorie van de eigenlijke waarheid nog niet helemaal en ondubbelzinnig is doorgebroken. Ook soerat 26 spreekt nog maar in toespelingen op het verbond na de strijd: *Toen redden Wij hem en wie er met hem in het volbeladen schip waren. Daarna lieten Wij toen de achtergeblevenen verdrinken. Daarin is zeker een teken maar de meesten van hen zijn niet gelovig (26,119-121).* Ook in de soerat die naar Noeh is vernoemd, is die belofte en de uitkomst van de moeizame profetenverkundiging nog maar een vermoeden, is er nog geen ondubbelzinnig verbond. Die soerat eindigt met een smeekebed in plaats van een loflied: *En Noeh zei: “Mijn Heer, laat niet een van de ongelovigen op de aarde blijven wonen. Immers, als U hen laat, zullen zij Uw dienaren tot dwaling brengen en alleen maar overtreders en ondankbaren voortbrengen. Mijn Heer, vergeef mij en mijn ouders en wie mijn huis als gelovige binnenkomen en de gelovige mannen en vrouwen. En laat de ongelovigen allen maar vernietigd worden.” (71,26-28).* Deze slotverzen van Soerat Noeh lijken meer op een gebed

van een kleine en verdrukte gemeente, begin van een enthousiaste maar nog kleine en vaak gepeste profetische beweging. Zij zijn nog geen slotaccoord van een grote strijd, bekroond met een schitterend verbond in alle kleuren van de regenboog. Dit is het gebed van een gemeente in de tussentijd, na het verbond en vóór de bestendige en volledige doorbraak.

Een heerlijker verwijzing naar het regenboogverbond moeten we wellicht zoeken in de merkwaardige verplaatsing van het conflict tussen vader Noach en zijn zoon, zoals dat weergegeven is in soerat 11,25-48. Het conflict tussen Noach en zijn zoon speelt zich volgens de koran niet af na de zondvloed, als de zoon de vader uitlacht vanwege zijn overmatig wijngebruik en daarop vervloekt wordt: *Toen zag Cham, de vader van Kanaän, zijn vaders naaktheid en hij vertelde het aan zijn beide broeders buiten. Daarop namen Sem en Jafet een mantel, legden die op hun beider schouders, liepen achterwaarts en bedekten hun vaders naaktheid, terwijl hun aangezicht afgewend was, zodat zij hun vaders naaktheid niet zagen. Toen Noach uit zijn roes ontwaakte en vernam, wat zijn jongste zoon hem aangedaan had, zeide hij: Vervloekt zij Kanaän, een knecht der knechten zij hij voor zijn broeders* (Gen. 9,22-25).

In het bijbelverhaal vinden we deze episode na zondvloed en wederopbouw. In het koranverhaal van Soerat Hoed, 11,25-48 komen we het conflict tussen vader en zoon tegen vóór de zondvloed. Waarom? De joodse traditie had in de eeuwen tussen de verkondiging van Jezus en die van Mohammed al problemen met de chronologie van het bijbelverhaal. Als het regenboog-verbond zo duidelijk spreekt van: *Ik zal de aardbodem niet vervloeken om de mens... En God zegende Noach en zijn zonen..* (8,22-9,1), hoe zou Cham en in hem Kanaän vervloekt kunnen worden na deze zegening?

Dan zou dit conflict en die dramatische afloop vóór het regenboog-verbond moeten hebben plaatsgehad: dat lijkt wel de reden te zijn geweest, waarom de koran deze trieste afwijzing van een profeet, zelfs binnen zijn eigen familiekring, plaatst voor het verhaal van de katharsis, reiniging en verheffing.

De speciale verhouding van joden, christenen en moslims wordt vaak teruggevoerd op het Abraham-verbond. Daar is zeker een goede reden voor aan te geven. Om toch de universaliteit van deze drie grote religieuze tradities te erkennen, om hun bredere geschiedenis te honoreren, mogen wij niet voorbijgaan aan het Noach-verbond als een belangrijk moment in de keten van verval en opstanding, deze keten van genade en barmhartigheid, deze gezamenlijke geschiedenis. Binnen deze pelgrimstocht is dit regenboogverbond een kernmoment voor de religieuze gang van de mensheid. - Karel Steenbrink

Lit.: De tellingen van de profetenverzen zijn te vinden in Yves Moubarac, *Abraham dans le Coran*, Paris, Vrin 1958, p. 24-25; voor Abraham Kuyper en het regenboog-verbond zie Martien Brinkman, *Schepping en Sacrament*, Zoetermeer, Meinema, 1991, p. 132; voor de zoon van Noach: Gordon Newby, 'The Drowned Son: Midrash and Midrash Making in the Qur'an and Tafsir' in *Studies in Islamic and Judaic Traditions*, Atlanta, Scholars Press, 1986, 19-40.

AL-ANDALUS

Acht eeuwen moslims in Spanje

Het verschijnsel van de snelle verspreiding van de Islam overeen groot deel van de Oude Wereld is voor niet-moslims moeilijk te begrijpen. Bij gebrek aan beter, tracht men het te verklaren uit een veelheid van bijkomstigheden. Moslims zelf verbazen zich er niet over dat de geloofsijver van hun middeleeuwse voorouders de energie en het enthousiasme kon genereren waarmee, bijvoorbeeld, in een korte tijd het Iberisch schiereiland grotendeels onder hun bewind kwam. Dat dit bovendien gebeurde met relatief weinig bloedvergieten en daarna al snel de geboorte betekende van een rijke en tolerante cultuur, is voor veel Nederlanders onbekend. Het lijkt in tegenstrijd met het standaard imago van Islam en moslims als "vijandig tegenover vooruitgang en liberale waarden."

De verovering van Spanje

Terwijl, in de loop van de zevende eeuw, de Islam door Arabieren over een flink deel van Azië en Noord Afrika werd verspreid, sluimerde Europa nog in de schemering van de vroege Middeleeuwen. Het oude Romeinse Rijk was versplinterd en uit het noorden en oosten van het Europese vasteland waren krijgslustige stammen richting Middellandse Zee gedrongen om zich op de brokstukken van het Romeinse rijk te storten. Spanje, of liever gezegd het Iberisch schiereiland (het huidige Spanje en Portugal), wordt omspoeld door de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee. De Pyreneeën vormen een natuurlijke scheiding van de rest van Europa. Deze relatief geïsoleerde ligging heeft er voor gezorgd dat Spanje lange tijd een heel eigen ontwikkeling heeft doorgemaakt.

Rond het jaar 700 (na Chr.) was de uitbreiding van de kerkelijke macht in het Iberisch schiereiland nog in volle gang. De oorspronkelijke bevolking, die eeuwen lang door Romeinen was geregeerd, ontwikkelde geleidelijk aan een eigen Romaanse cultuur en eigen talen. Bovendien hadden immigranten van andere Middellandse-zeelanden, waaronder nogal wat joden, zich in het Zuiden en Oosten gevestigd. De Visigothen, Germaanse stammen die nota bene door de Romeinen zelf bij wijze van versterking naar Spanje waren gedirigeerd, namen de macht over, buiten het volk steeds meer uit en bevochten elkaar met legers van plaatselijke horigen en slaven.

Inmiddels hadden Arabische generaals hun blikken gericht op Noord Afrika om ook dat deel van de wereld voor de Islam te winnen. In Egypte werden zij gesteund door de autochtone christenen, de Copten, die genoeg hadden van de Byzantijnse overheersing. Gedurende het jarenlange proces van verovering van Noord Afrika, waarbij steeds weer nieuwe plaatselijke troepen zich aansloten bij het moslimleger, ondervonden de Arabieren alleen felle weerstand van Byzantijnse troepen en enkele Berberstammen. Uiteindelijk, in de laatste jaren van de zevende eeuw, was de strijd gewonnen en kon Hassaan bin Nu'maan ook het Noord-Westen van Afrika definitief toevoegen aan het territorium van de Umayyaden.

Rond die eeuwwisseling richtte de Spaanse graaf Julianus, tegenstander van de Visigothische koning Roderik, zich voor hulp tot Moesa bin Nusair, die op dat moment gouverneur van Noord Afri-

ka was. Deze stuurde in 710 een zekere Tariq ter verkenning de Straat van Gibraltar over. (Een Spaans plaatsje daar heet nog steeds Tarifa.) Toen deze met gunstige berichten terug kwam, werd aan de begaafde Berber generaal Tariq bin Ziyaad opdracht gegeven om met een behoorlijke versterking de zeestraat over te steken. In het jaar 711 landde Tariq met een leger van Arabieren en Berbers op Iberisch grondgebied, namelijk op de rots die vanaf die tijd zijn naam draagt: Gibraltar (Jabal Tariq = rots van Tariq).

Inmiddels was Koning Roderik gearmeerd en bereidde zich voor op de confrontatie met de moslims. Hoewel hij met zijn leger van slaven en huurlingen zo goed mogelijk tegenstand bood, lukte het hem niet zijn troepen voldoende te motiveren en werd jammerlijk verslagen.

Na zijn overwinning trok Tariq dieper het land in en veroverde met weinig moeite een groot deel van het schiereiland. Hij werd hierbij herhaaldelijk actief geholpen door de plaatselijke bevolking, vooral door de joden, die het juk van de landheren en de kerk moe waren. Zodra Moesa bin Nusair bericht ontving van Tariqs glorieuze opmars, maakte ook hij de oversteek en voltooidde de verovering van vrijwel het gehele Iberisch schiereiland.

Inmiddels was in het oosten de dynastie van de Umayyaden met geweld vervangen door die van de 'Abbasiden. Moesa werd teruggeroepen door de 'Abbasidische kalief Sulaimaan en, in plaats van een beloning voor de aanwinst van zoveel nieuw gebied, ontving hij zijn ontslag. Noch van de verdere lotgevallen van Tariq, noch van het lot van graaf Julianus, staat ook maar iets in de annalen vermeld.

De generaals die door de nieuwe kalief in Baghdad naar Spanje werden ge-

stuurd, probeerden ook in Frankrijk door te dringen, maar werden door Karel Martel terug geslagen in 737. Het nieuw gewonnen gebied had te kampen met een gebrek aan goede bestuurders en de administratie ervan was zonder meer chaotisch te noemen.

De Umayyaden in al-Andalus

Het duurde tot 756 voordat er een behoorlijke bestuur gevestigd werd in het nieuwe moslim-gebied. Abd-ur-Rahmaan, de enige prins van het Umayyade-dynastie die de moord op zijn familie had overleefd, nam de macht over van de ruzieënde aanvoerders en maakte Cordova (Qurtuba) de hoofdstad van een onafhankelijk emiraat. Hij zorgde hierdoor niet alleen voor een opmerkelijke na-bloei van de Umayyade-dynastie, maar legde ook de grondslag voor een langdurige politieke en administratieve moslimdominantie in het grootste deel van Iberië, dat bekend werd als al-Andalus.

Tijdens de regering van deze Abd-ur-Rahmaan I (756-788) werd er orde op zaken gesteld. Behalve enkele streken aan de noordrand van het schiereiland kwam het hele gebied onder zijn gezag. Hij behandelde alle inwoners met rechtvaardigheid, of zij nu moslims waren, Berbers of Arabieren, christenen of joden. De bevolking was zo verbaasd en opgelucht dat, vooral in het Zuiden, veel van de oorspronkelijk bewoners zich tot de Islam bekeerden. Anderen, de z.g. mozaraberen, behielden weliswaar hun eigen religie, maar namen veel kulturele elementen, zoals taal, etiquette, kleding, leefstijl, architectuur en andere kunstvormen van de Arabieren over. Aartsbischop Elipandus van Toledo probeerde zelfs een soort compromis te bereiken tussen de kerkleer en de Islam door het introduceren van het z.g. adoptionisme, waarin wordt gesteld dat Jezus slechts

Gods aangenomen zoon zou zijn.

Abd-ur-Rahmaan I werd in 788 opgevolgd door zijn zoon Hisjaam (788-796). De taak van binnenlandse ordening en verdediging van de buitengrenzen werd met kracht voortgezet door deze Hisjaam I, omdat de druk die werd uitgeoefend door de christelijke prinses in het noorden bijzonder groot werd. Daarnaast kostte het voortdurend inspanning om botsingen tussen verschillende heterogene elementen onder de moslims in de hand te houden.

Het was opvallend dat verzet tegen de moslim-autoriteiten vooral afkomstig was van de vroegere machthebbende klassen terwijl de gewone burgers en boeren hun voormalige uitbuiters liever niet opnieuw aan de macht zagen komen. Belastingen en arbeidsvoorwaarden voor het gewone volk waren veel gunstiger onder de moslimheersers dan onder de voormalige heersers. Ook het onderscheid tussen de klassen werd in veel opzichten verminderd. Moslimmannen van verschillende standen, vorsten, prinses en soldaten, raakten eraan gewend vrouwen uit de plaatselijke bevolking te huwen. Hierdoor ontstond een nog meer gevarieerde bevolkingsstructuur.

Publieke voorzieningen werden verbeterd. Vooral rond de grote steden werden waterwerken aangelegd naar oosters model om de opbrengst van het land te vergroten. Ook werden nieuwe wegen en bruggen gebouwd. Exotische planten werden geïntroduceerd, waaronder de perzik en de granaatappel (ons woord komt van de naam Granada). Er verrezen prachtige moskeeën en paleizen en er werden tuinen en landerijen aangelegd. (Het nederlandse woord moskee komt, via het spaanse mezquita, van het arabische masjid = daar waar men zich neerbuigt.)

De Umayyad-emirs van al-Andalus deden hun best om de veelkleurige bevolking van Arabieren, Berbers, Gothen en mensen van gemengde afkomst tot één natie te smeden. Hoewel de Islam duidelijk de godsdienst van de machthebbers was, werd er in principe een politiek van godsdienstvrijheid gevoerd. Volgens het gebruik dat in alle door moslims veroverde gebieden werd toegepast, betaalden niet-moslims een speciale belasting, de djizya, die echter alleen voor mannen met een zelfstandig inkomen gold en hen bovendien vrijstelden van militaire dienst. (Later zou deze belasting worden opgeheven.)

Er waren ook meer algemene burgerrechten. Bekwame joden en christenen konden opklimmen tot hoge maatschappelijke en administratieve posities. Elke godsdienstgroep had eigen religieuze instellingen en eigen rechtbanken waar zij leden van hun gemeenschap volgens hun eigen systemen konden berechten. Debatten tussen geleerden van verschillende afkomst en overtuiging kwamen algemeen voor. Elke groep werd gewaardeerd om zijn bijzondere specialismen.

Toen in 796 Hisjaam werd opgevolgd door Hakam I (796-822), was de druk van het Spaans-aristokratisch verzet en van opstandelingen binnen eigen kring zo groot, dat de nieuwe emir wel erg drastische maatregelen moest nemen. Door zijn harde expedities tegen zijn vijanden - christen en moslim - en de zeer strenge straffen die hij daarbij oplegde aan hele dorpen die hadden gecollaboreerd, kreeg hij de reputatie een wreed man te zijn. Toch kwamen juist in zijn tijd de steden in al-Andalus tot ontplooiing.

Tot dan toe waren vrijwel alle Arabieren en Berbers die het schiereiland hadden betreden ongeletterde krijgers geweest. Maar geleidelijk aan begonnen ook han-

delsslieden (vaak joden), predikers en geleerden uit verre moslim-landen zich voor al-Andalus te interesseren. Een eeuw na de verovering door de Arabieren veranderde de status van al-Andalus; van militaire trofee was het een zelfstandig en eigenzinnig centrum van islamitische cultuur geworden.

De opvolger van Hakam I was Abd-ur-Rahmaan II (822-852). De ontwikkeling naar een eigen Andalusische cultuur, bestaande uit joodse, christen en moslim-elementen, was in volle gang. Behalve meer konservatieve adviseurs, verschenen ook vernieuwende denkers en kunstenaars aan het hof in Cordoba. Een opvallende figuur was Ziryab, die uit Mesopotamië (het huidige Irak) was gekomen en oriëntaalse gewoonten en verfijnde manieren in al-Andalus introduceerde. Zijn ideeën over poëzie, muziek en kleding sloegen in brede kringen aan.

Toch heerste er niet alleen voorspoed in het zonnige Andalus. De lichte onrust die onder christenen werd veroorzaakt was niet het ergste. Daarbij ging het om een klein aantal fanatieke, meest aristokratische, jongeren die de moslim-autoriteiten net zo lang provokeerden met openbare beledigingen tegen de profeet Mohammad tot zij terecht werden gesteld en het zo begeerde martelaarschap verkregen. Veel ernstiger voor de algemene orde was het ontstaan van een nationalistische beweging onder moslims van gemengde kom-af (*muwallads*) en gearbiseerde christenen (*mozaraben*) die volledige gelijkberechtiging met de Arabieren eisten. De omstandigheden van die tijd en het delikate evenwicht tussen de diverse bevolkingsgroepen in aanmerking genomen kon een dergelijke beweging door de staat niet worden getolereerd.

Drie achtereenvolgende emirs moesten de strijd aanbinden met deze opstande-

lingen. Hun absolute leider was Ibn Hafsoen, afstammeling van Visigothische adel en moslim in naam. Hij riep alle mozaraben en muwallads op om zich achter hem te verenigen en slaagde er in om met zijn rebellen een eigen grondgebied te veroveren. Om meer erkenning te krijgen riep hij hulp in van de Fatimiden in Noord-Afrika. Plotseling verklaarde hij geen moslim, maar een christen te zijn en noemde zich Samuel. Na meer dan dertig jaar gewapende opstand overleed hij uiteindelijk in zijn fort in 917, tot grote opluchting van de moslim-autoriteiten.

Na deze rommelige periode kwam Abd-ur-Rahmaan III aan het bewind (912-961). Hij bewees zijn leiderschap door de centrale macht, die in voorafgaande jaren sterk was aangetast, te herstellen en bedwong de christen-vorsten ten noorden van zijn gebied. Dank zij zijn indrukwekkende vloot kon hij de dreigende opmars van de Fatimiden vanuit Afrika een halt toeroepen.

Abd-ur-Rahmaan III is de meest beroemde van alle Andalusische Umayyaden. Hij wordt geprezen om zijn progressief beleid en om zijn wijsheid en grootmoedigheid. Hij was zowel een krachtig heerser als een bewonderaar van kunst en wetenschap. Onder zijn supervisie verrezen prachtige bouwwerken (b.v. het al-Zahra-paleis) en hij stimuleerde intellectuele activiteiten onder al zijn onderdanen. Zijn regeerperiode en die van zijn zoon en opvolger Hakam II, vertegenwoordigen de bloeiperiode van de nieuwe, vitale Andalusisch-islamitische cultuur.

De welvaart van al-Andalus wekte niet alleen bewondering, maar ook jaloezie op. Het kalifaat in Bagdad was krachteloos geworden en in Egypte hadden de Sjiitische Fatimiden al een eigen kalief uitgeroepen. Het werd tijd voor Abd-ur-Rahmaan III om zijn formele onderda-

nigheid aan Baghdad te beëindigen. Hij besloot in 929 om de titel van "Amier-ul-Muminien" (leider der gelovigen) aan te nemen en werd zo de eerste kalief van Cordoba. De opvolging verliep daarna volgens het dynastische patroon en na de dood van Abd-ur-Rahmaan III werd Hakam II de nieuwe kalief van Cordoba.

Deze Hakam II (961-976) was een geleerd en verlicht man die een ongehoord grote bibliotheek van 4000.000 boeken over velerlei onderwerpen verzamelde. Hij zorgde voor een systematische invoering van nieuwe ideeën, bijvoorbeeld ten aanzien van de vernieuwde Arabische versie van de oude Griekse wetenschappen. Handelslieden en intellectuelen, artsen en leraren vaarden wel bij zijn beleid. Tijdens zijn regeerperiode waren er zo veel scholen in Cordoba, dat bijna alle kinderen konden leren lezen. Het schrijven en opzeggen van gedichten werd een wijd verbreide vorm van vermaak.

Maar er kwam een einde aan de periode van relatieve vrede en kulturele bloei toen Hakam II overleed en zijn zoon Hisjaam II als opvolger werd aangewezen. Omdat Hisjaam veel te jong was om feitelijk te regeren, werd zijn moeder in naam regentes en kreeg hoofdkanselier al-Mansoer de werkelijke macht in handen. Al-Mansoer was bijzonder ambitieus en niet altijd delikaat in zijn optreden. Hij trad hard op tegen oppositie, voerde meerdere aanvallen uit op christelijk gebied en liet boeken van de paleisbibliotheek die niet strikt in overeenstemming waren met orthodoxe standpunten zonder pardon verbranden. Mansoer overleed in 1002 en werd opgevolgd door zijn zoon Muzaffar. Zes jaar later deed Hisjaam II afstand van zijn aanspraak op het kalifaat.

Versplintering

Daarna brak er een periode van verwar- ring en rivaliteit aan. In 1031 was de situatie zo verslechterd, dat enkele nota- belen van Cordoba het initiatief namen om een stadsraad in te stellen die enig gezag kon uitoefenen en orde zou kun- nen handhaven. De bevolking werd ver- scheurd door verschillen in afkomst en politieke loyaliteit. Christen-prinsen uit het noorden grepen kansen om steeds meer gebied op de moslims te veroveren. Huurlegers die aanvankelijk de kalief of Arabische gouverneurs dien- de rebelleerden. Het grondgebied van al-Andalus werd verdeeld onder een aan- tal partijen, elk met een eigen vorst. Het kalifaat van Cordoba en de eenheid van al-Andalus waren definitief ten einde.

Achtereenvolgens braken twee verschil- lende Berbergroeperingen uit Noord Afrika door in het gebied van het voor- malige kalifaat. In 1086 landden de Mu- rabitoen (Almoraviden) op de Spaanse kust. Boos over de verovering van de belangrijke stad Toledo door de christe- nen in 1085, begonnen zij een program- ma van herovering en her-islamisering van de steden. Zij gedroegen zich veel minder tolerant tegenover andersden- kenden dan de voorgaande moslimheer- sers in al-Andalus en konden weinig waardering opbrengen voor de verfijnde hofcultuur.

De andere Berber-invasie was die van de aanvankelijk zeer fanatieke Muwahhi- doen (Almohaden), die in 1145 Spanje vanuit Noord-Afrika binnentrokken. Zij trachtten de mozarabische bevolking met dwang tot de Islam te bekeren, on- dermeer met het gevolg dat vooraan- staande joodse families naar tolerantere plaatsen vluchtten, voornamelijk naar andere moslim-gebieden (bijvoorbeeld, de familie van Maimonides.) Deze pe- rioden van intolerantie waren uitzonde- ringen op de gebruikelijke gang van za- ken in al-Andalus.

De verovering van moslim-gebieden in Spanje door christelijke vorsten, de zogenaamde Reconquista, vorderde gestaag. Het oude Andalus werd verdeeld; de moslims maakten zich sterk waar zij dat konden en vormden vele afzonderlijke staatjes, de zogenaamde taifa's. Een daarvan was Granada, de stadstaat die zich het langst van allen zou kunnen handhaven. In 1230 had Mohammad bin Yoesuf er het koninkrijk van de Nasiriden gevestigd.

De allerlaatste koning van Granada, Mohammad Abu Abdullah XI (Boabdil in de christelijke annalen), werd tenslotte in 1492 door het koningspaar Ferdinand en Isabella verdreven. Nog datzelfde jaar werden alle joden uitgewezen (die onder andere in Marokko, Turkije en Amsterdam een toevlucht zochten) en vluchtten de meeste moslims. Er begon een grote campagne om de overgebleven

moslims te dwingen zich te laten dopen.

Er volgde een periode van uitbuiting, onderdrukking en moord tegen de moslims, morisco's en converso's, d.w.z. tot het christendom bekeerde joden. Morisco's waren al of niet praktizerende moslims van gemengde afkomst, die zich formeel hadden laten dopen. Maar de kerkelijke Inquisitie, die zich gesteund wist door de staat, voerde geleidelijk de druk op, hetgeen resulteerde in een langdurig en effectief schrikbewind. Geleidelijk aan werden bijna alle sporen van de schitterende en baanbrekende islamitische cultuur van al-Andalus uitgewist en zou de nieuwe Spaanse intolerantie ook naar de Nieuwe Wereld worden geëxporteerd.

Kulturele bijdragen

Merkwaardig genoeg zijn de meest beroemde namen van Andalusische geleerden verbonden met de periode van versplintering. Daarvoor bestaan verschillende verklaringen. Op de eerste plaats heeft het te maken de historische omstandigheden die juist toen schijnbare tegengestelden als geloofen rede, Arabische, joodse, Hellenistische en Perzische kulturelementen, en de bijzondere vorm van intellectuele vrijheid die er in al-Andalus heerste bijeen konden brengen. Het verval van de centrale autoriteit betekende dat de hoven van de verschillende vorstendommen afzonderlijk tot bloei kwamen en trachtten elkaar de loef af te steken door patronage van begaafde kunstenaars en denkers.

Verschillende van de grote geesten die al-Andalus heeft voortgebracht zijn ook bekend geworden in het christelijke deel van Europa, nadat hun werk vertaald was in het Latijn (b.v. Avicenna en Averroes). Juist bij deze overdracht van kennis en cultuur door middel van vertaling was de samenwerking van moslims, christenen en vooral joden van groot belang. Ook na de verovering van Tole-



ENKELE GROTE GELEERDEN:

- *Ibn Badjjah* (gest. 1138), arts en filosoof
- *Ibn Tufail* (gest. 1185), arts en filosoof
- *Ibn Rusjd, Averroes* (1126-1198),
arts en schrijver van een beroemde medische encyclopedie
- *Al-Idriesi* (1100-1166), geograaf
- *Mosje bin Maimoen, Maimonides* (1135-1204), joodse arts en filosoof
- *Ibn Arabi* (1165-1240), mysticus, religieus filosoof en schrijver
- *Ibn Chaldoen* (1332-1406), filosoof en historicus

do op de moslims (1085) zetten de christenvorsten het beleid van tolerantie en intellectuele stimulatie nog enige tijd voort.

De kulturele en wetenschappelijke activiteiten in het middeleeuwse Spanje hebben direkt bijgedragen aan de veranderingen in Europa. In de middeleeuwen was de arabische invloed op muziek en architectuur overal in Europa merkbaar. De Renaissance en zelfs de Reformatie zouden ondenkbaar zijn geweest zonder de (her)introduktie van oude Griekse werken door middel van Arabische vertalingen, en de vrije discussie over de godsdienstige zaken, zoals de individuele waarde van de menselijke ziel en de verenigbaarheid van geloof en rede die vrijwel vanaf het begin in de moslimwereld werd gevoerd. Het was juist de Islam, met zijn sterk geformuleerde respect, niet alleen voor Mohammad, maar ook voor Jezus en de Oud-Testamentische profeten, die de voedingsbodem kon zijn voor het succes van dit grootse multi-religieuze en multi-kulturele experiment. Met de voltooiing van de Spaanse Reconquista verdween de Islam, na een glorieus verblijf van ongeveer acht eeuwen, van het West-Europese toneel. Pas in

onze eeuw, neemt het aantal moslims in Europa weer toe. Zij verschijnen hier nu echter niet als grootmoedige heersers, maar als trieste getuigen van onrust en armoede in hun landen van herkomst. De komende decennia zullen leren of het Europa, dat eens met hulp van de moslims kon ontwaken en haar eigen kulturele wortels leerde ontdekken, - of datzelfde Europa de moslims binnen haar grenzen zal toestaan de waarden van de Islam te herontdekken en hoog te houden.

Voor Spanje zelf is de overwinning op de moslims catastrofaal gebleken. Ondanks de uitbuiting van de Amerikaanse indianen en verwoede pogingen tot dominantie in Europa (Nederland en de 80-jarige oorlog!) heeft Spanje nooit meer die combinatie van welvaart en cultuur kunnen bereiken die vergelijkbaar zou zijn met al-Andalus. Vijf honderd jaar na de val van Granada en de schaamteloze breuk van Isabella's belofte van tolerantie is Spanje een van de armste landen van Europa en een land waar de verdrijving van moslims en joden nog jaarlijks wordt gevierd.

Sajidah Abdus Sattar

DE KERK EN DE JODEN VAN ANDALUSIË

Het relaas van een permanente kettingbotsing

De geschiedenis van de verhouding tussen kerk en Joden is het relaas van een kettingbotsing. Niet een ongeluk waarbij iedereen van achteren op elkaar knalt, nee de kettingbotsing van deze geschiedenis gebeurt aan alle kanten en er vallen maar aan één kant slachtoffers, want die botsen tegen één en dezelfde onwrikbare muur: de kerk.

De botsing heeft eeuwen geduurd en is eigenlijk nog steeds aan de gang. In ieder geval klinken de geluiden van de botsing nog steeds door. En dat zijn heel merkwaardige geluiden, echo's van een ver verleden. Ik ontmoette eens in Jeruzalem de historicus dr. Josef Kaplan, een groot kenner van de geschiedenis van de sefardische (Spaans-Portugese) joden. Hij had een studiereis gemaakt naar zijn geboorteland Argentinië. Hij vertelde mij over een merkwaardige ervaring. Hij was op bezoek bij een Argentijnse familie en hoorde een moeder tegen haar zoontje zeggen: "Jongen, wees nu gehoorzaam, anders stuur ik de inquisitie op je af". Josef Kaplan vroeg haar wat deze uitdrukking betekende, maar zij wist het niet. Het was een gewone uitdrukking in haar familie, een mild soort dreigement. De Engelse historicus Dr. Joachim Prins zag jaren geleden in een huisje in een afgelegen dorp in Brazilië tussen de afbeeldingen van Maria en andere heiligen een plaat van Jeruzalem met een woord in Hebreeuwse letters "mizrach". Een vrouw uit het zelfde dorp vertelde over een vreemde gewoonte van haar vader. Eén dag per jaar vastte hij, meer dan 24 uur. Hij bleef dan de gehele dag thuis, gehuld in een witte doek met blauwe

strepen. Vrijdags tegen de avond werd in bijna ieder huis in het dorp een wit laken over de eettafel gelegd en kaarsen aangestoken. Diezelfde gewoonte vond Dr. Prins ook in allerlei kringen in Rio de Janeiro, ook bij een collega-historicus thuis. Op de vraag waarom ze dat deden, antwoordde de collega: "Oh, dat is een oude Braziliaanse gewoonte; het is ter ere van de vorst van de vrede".

Niemand van de mensen die Josef Kaplan en Joachim Prins ontmoetten, kende de oorsprong van deze gebruiken. Zij wisten niet dat op vrijdagavond in een joods gezin de sjabbat wordt verwelkomd. Niet de "vorst van de vrede", maar *sjabbat ha malka*, koningin sjabbat. Men legt dan een wit tafelkleed op tafel en moeder steekt de extra lichten van de sjabbat aan, meestal kaarsen.

De mensen in Zuid-Amerika hadden geen idee van die oorsprong. Zij wisten evenmin de betekenis van het woord *mizrach* op de plaat van Jeruzalem. Zo'n plaat hangt in vele joodse gezinnen (niet altijd met Jeruzalem erop). "Mizrach" betekent oosten en zo'n plaat hangt aan de oostkant van de kamer, want in die richting moet je bidden. De vreemde gewoonte van de vader, die één keer per jaar meer dan 24 uur vastte en de hele dag een witte doek met blauwe strepen droeg, was de joodse plicht om op grote verzoendag te vasten en de hele avond en dag op dat hoge feest de *tallith*, de gebedsdoek te dragen.

Spaanse wortels van de marranen

Het zijn vreemde verhalen die wij horen, maar de werkelijkheid is ook vaak fan-

tastischer dan de verbeelding. Men geeft van generatie op generatie dingen door zonder te weten wat ze betekenen en zonder te vragen waarom. Tradities worden doorgegeven in families, die 400 jaar of nog langer katholiek zijn. Hoe is het mogelijk dat dergelijke tradities worden doorgegeven en dat zelfs mensen uit zulke katholieke families op een zeker moment als joden willen gaan leven?

Ik weet eigenlijk geen antwoord op die vraag. Op de een of andere manier groeit er een besef van joodse oorsprong te zijn. Blijkbaar hebben zij herinneringen, die wel vaag zijn, maar nooit helemaal verwaagd. Ze zijn meegegaan naar Zuid - Amerika en elders.

Sommige mensen dragen deze tradities soms letterlijk met zich mee. Eens kwam iemand bij mij thuis, die alles wist van de huwelijken en geboorten in zijn familie vanaf de zestiende eeuw, van hun huizenbezit en zakelijke verbintenissen. Hij had een koffer met oude paparassen bij zich: huwelijksakten, koopovereenkomsten, notarisakten en nog veel meer (dit familie archief is nu in het Joods Historisch Museum te Amsterdam).

Vlak bij mijn werk in Hilversum woont de heer Suasso, die de hele stamboom van zijn familie uit zijn hoofd kent.

Veel mensen hebben een hobby in familieonderzoek en de uitkomsten van zulk onderzoek zijn vaak heel grillig en onverwachts, maar in de families waar het hier over gaat, hebben ze allen hetzelfde eindpunt in hun stamboom: het Spanje van de late middeleeuwen. Zulke families zijn familie van de *Marranen*.

Volgens Van Dale is Marranen een scheldwoord voor Spanjaarden. Volgens een oude katholieke encyclopedie betekent het woord waarschijnlijk zwijnen. Maar het woord zou ook kunnen afstammen van het Arabische *moecharam*, wat verboden betekent. Anderen wijzen op het Arabische woord "baraan"

vreemdeling. Ook kan het afkomstig zijn van het Hebreeuwse *marit ajin*, letterlijk schijn van het oog, ook als uiterlijk te vertalen? Er is ook een verklaring dat de bron van het woord marraan *maranatha* is, de Heer is gekomen. In het Hebreeuws werden de Marranen *maranoesim* genoemd, dat is: zij die op bittere wijze zijn gedwongen. In het moderne Hebreeuws worden ze nog *anoesim* genoemd.

Opmerkelijk is dat in oude staatspapieren het woord marranen niet in ongunstige betekenis wordt gebruikt. Zo schrijft Willem van Oranje in zijn *Apoloogie*, het geschrift waarin hij zich tegen Philips II verdedigt: "*..ieder gelooft dat het meerendeel der Spanjaarden, in het bijzonder de adel, van het bloed of het geslacht van Marranen en Joden zijn*". In het lied 'Merck toch hoe sterck' uit het Geuzenliedboek van de 16e eeuw staat de regel:

Hoor de Spaanse trommels slaan,

Hoor Marraanse trompetten.

Betekenen de woorden Spaans en Marraans hier niet precies hetzelfde?

Gedwongen bekeringen

Is de betekenis van de naam Marranen al een moeilijke kwestie, de geschiedenis van de mensen die marranen zijn genoemd is ook verre van eenduidig.

Marranen zijn mensen die in de late middeleeuwen, althans in de 14e eeuw en de tijd daarna, vanuit het Spaanse jodendom in de Rooms Katholieke Kerk zijn opgenomen. Deze definitie is wel juist maar niet volledig.

De doop van die mensen was voor een deel vrijwillig, maar waarschijnlijk voor een nog groter deel gedwongen. Om hoeveel mensen het ging is niet bekend. De schattingen lopen uiteen tussen de 20.000 tot 200.000 mensen. In ieder geval ging het om aanzienlijke aantallen; misschien zijn wel hele joodse gemeenschappen gedoopt, met hun rabbijnen

en voorgangers. Sommige rabbijnen en voorgangers kregen later hoge ambten in kerk en staat: er zijn bisschoppen onder hen.

De bekeerlingen, "conversos" genoemd, en hun nakomelingen zijn voor een deel christen gebleven, voor een andere deel, soms na generaties, weer joods geworden en er is zeker een groep geweest, die naat buiten katholiek waren, maar in werkelijkheid hun jodendom trouw bleven. Dit was uiterst riskant, want de inquisitie loerde overal. Ik kom daar nog op terug.

In het begin, in de 14e eeuw, was de naam marranen nog niet bekend. Men sprak van *conversos*, bekeerlingen, of van nieuw-christenen. De naam marranen kwam pas later op, misschien aan het eind van de 15e eeuw.

Multi-religieuze families

De grilligheid van de marraanse geschiedenis is mede veroorzaakt door het feit dat niet alle leden van een familie zich lieten dopen en/of katholiek bleven. Verschillende religies in één familie is heel gewoon in marraanse geslachten, zelfs kenmerkend. Ook nu nog. De familie Bueno de Mesquita heeft joden en christenen onder haar leden. De bekende artiest Abraham Bueno de Mesquita is jood. Hij is daarom in de oorlog door de Duitsers opgepakt, maar heeft het concentratiekamp overleefd. Er was een beroepsofficier Bueno de Mesquita die katholiek was en in Amersfoort woonde een bankdirecteur met dezelfde naam, die protestant was. Een ander voorbeeld is de familie Suasso, een bekende naam in de Nederlandse geschiedenis. Een joodse Suasso financierde de overtocht van Willem III van Oranje-Nassau naar Engeland, waar deze Willem koning werd. De joodse Suasso's zijn uitgestorven, maar er is een uitgebreide familie afstammelingen, die katholiek is. Ze heten Suasso de Lima de Prado.

Dubbele namen komen in de marraanse families veel voor. Namen van echtgenoten en moeders zijn wel eens aan de geslachtsnaam toegevoegd. Als je dat doet heet je anders dan je vader of je broer. Er zijn eindeloos veel voorbeelden van de grilligheid van marraanse families.

Hoe komt zo'n grillige geschiedenis tot stand? Eigenlijk is er maar een antwoord: omdat de kerk de joden nooit met rust heeft gelaten. En de oorzaak daarvan is het onvermogen van de kerk om te erkennen dat het volk van de Openbaring is blijven voortbestaan.

De historicus Dr. A. Brederode heeft het ooit eens zo verwoord: "Omdat de christenen het niet konden plaatsen dat naast de vervulling van de belofte zoals die binnen de kerk tot stand kwam, deze belofte daarbuiten, bij het joodse volk, toch voortleefde. De kerk is daar nooit overheen gekomen." De kerk heeft er van alles aan gedaan om de joden tot bekering te dwingen en als zij daarin niet slaagde, werden ze vervolgd of verdreven. De verdrijving van de joden uit Spanje in 1492 was niet de eerste uitwijzing. Edward I verdreef hen in 1209 uit Engeland, de Franse koning in 1306. In de 14e eeuw werden ze drie keer verbannen en twee keer in Frankrijk teruggehaald.

1492: het drama van de verdrijving van joden en moslims uit Spanje

De verdrijving van de joden en tegelijk ook de moslims uit Spanje in 1492 was veel rigoureuzer en definitiever dan de vorige acties. De hele joodse gemeenschap verdween en herstelde zich eigenlijk nooit meer. De uitwijzing was het laatste hoofdstuk van een verschrikkelijke geschiedenis. In de loop van de 14e eeuw waren er al talrijke pogroms, meestal geleid door Franciscaner en Dominicaner monniken. Zij waren tot de overtuiging gekomen dat joden niet in

een christelijke samenleving thuis hoorden, ze waren immer godsmoordenaars. Eén van de allerfelste vervolgers was de Dominicaan pater Vincente Ferrer, een van de populairste predikers van zijn tijd, die hele menigten, ja hele steden tot fanatisme bracht. Hij probeerde alles om de joden te bekeren. Op sabbat ging hij de synagogen binnen met een groot kruis in zijn hand en eiste dat de joden de Tora prijs gaven en het kruis omhelsden. Zo trok hij met zijn medebroeders van stad naar stad. Pater Ferrer is door de kerk heilig verklaard. Er is een gebed voor een goede dood van hem overgeleverd.

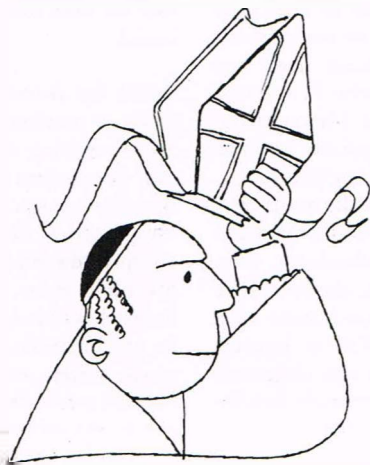
De vervolging en later de uitwijzing van de joden brachten massale doop teweeg, maar tegelijkertijd veroorzaakten zij een bittere haat tegen de kerk. Het jodendom ging in feite ondergronds en werd daardoor misschien levendiger en ernstiger dan vroeger. Niet alleen na de uitwijzing van 1492, al sinds de pogroms aan het einde van de 14e eeuw gedroegen talrijke joden zich uiterlijk naar de tradities van het christendom terwijl ze in feite joods bleven. Dat ontging natuurlijk de leidende klasse niet. De adel maakte zich zorgen over het binnendringen van bekeerde joden in hun kringen.

De gedoopte joden bereikten door hun kennis en hun geld spoedig hoge trappen op de maatschappelijke ladder. Er waren marranen in hoge administratieve, wetenschappelijke en kerkelijke functies. Er waren marraanse bisschoppen, onder andere in Burgos.

Er groeide een afkeer tegen de 'conversos' en de leidende klasse greep naar een nieuw middel om hun invloed te weren. In 1499 ontwierp men een statuut voor de "liempieze de sangre", de zuiverheid van het bloed. Dat betekende dat wie ook maar een druppel joods bloed in zijn aderen had, werd uitgesloten van ambten. Eeuwenlang heeft dat statuut in Spanje gegolden. Maar kerk en staat hadden nog een ander wapen in hun arsenaal.

De Inquisitie

In 1478 vervaardigde paus Sixtus V (Francisco della Rovere, een Spaans edelman) op verzoek van de katholieke koningen een bul uit waarbij de Spaanse inquisitie werd opgericht. In feite was het een heroprichting van het oude instituut, dat in de vroegere middeleeuwen al zoveel ellende had veroorzaakt. Nu echter werd de inquisitie een instrument van de heersende machthebbers en



in feite vooral gericht op de marranen. Op 17 oktober 1483 werd de macht van de inquisitie goeddeels geconcentreerd bij één man: de dominicaan Thomas de Torquemada, groot-inquisiteur van Aragon, Valencia en Catalonië. Hij maakte een "grondwet" voor de inquisitie, de 'Compilacion de las instrucciones', waarrin hij o.a. instructies voor het martelen gaf.

Niemand was veilig voor de inquisitie. Altijd was er dreiging, want je was nooit zeker of er al of niet een proces tegen je in voorbereiding was. Zelfs wanneer je gearresteerd was, kreeg je geen zekerheid. Je kon heel lang in de gevangenis zitten zonder dat je wist waarvoor. Ook kinderen zijn in de gevangenis geworpen zonder dat de ouders wisten waarom. Het ergste van de inquisitie was de geheimhouding. Deze bleef ook bestaan als het proces in werking was gezet. De aanklacht was geheim, vaak ook de getuigenissen; vrijwel nooit werd bekend wie tegen je getuigd had. Bovendien hing de bedreiging met marteling boven je hoofd. Zeer veel mensen werden gearresteerd en de inquisitie vergat nooit iets. Processen konden tientallen jaren duren. Talrijke verdachten zijn in de gevangenis gestorven voordat hun proces beëindigd was, en soms zelfs voordat het begonnen was. De inquisitie trof niet alleen de beschuldigde zelf, maar ook zijn familie en zelfs zijn nageslacht. De kinderen van de veroordeelden werden uitgesloten van openbare functies en de bezittingen werden geconfisceerd. De Spaanse inquisitie heeft duizenden mensen zo geruïneerd en letterlijk tot de bedelstaf gebracht.

De ultieme straf van de inquisitie was de brandstapel. Kwam je voor het vonnis tot inkeer, dan werd de brandstapel vervangen door wurging. De openbare rechtzittingen waren grote evenementen. Er kwam veel publiek bij zo'n *auto da fé*, acte van geloof. Voorafgaand aan

de rechtzitting werd een plechtige gezongen mis opgedragen en werd er gepreekt. Vooral de preek was erg belangrijk: hij was bedoeld om de ziel van de veroordeelde te redden, want berouw over je zonden vóór je dood, betekent vergiffenis. Bij de *auto da fé*'s van belangrijke mensen waren soms de koning en koningin zelf aanwezig.

De inquisitie was niet overal en ten alle tijden even erg. Er waren plaatselijke verschillen en niet alle inquisiteurs waren zo fanatiek, zodat ontsnapping mogelijk was. De Nederlander Adriaan van Utrecht (de latere paus Adrianus VI), groot-inquisiteur van Saragossa, staat als een gematigd rechter te boek, maar hij heeft wel actief meegewerkt aan de verdrijving van de joden. Bijna 400 jaar heeft de inquisitie gewoed. Op 6 februari 1479 zijn de eerste zes marranen in Sevilla verbrand, in 1834 werd de inquisitie opgeheven. Meer dan 300.000 mensen werden veroordeeld (Dr. K. Wiet) zodat Hans Küng kon schrijven dat in die eeuwen de kerk meer martelaren heeft vermoord dan voortgebracht.

Bekering van Joden: een alternatief

Met het optreden van de inquisitie verdwenen de Joden niet. De kettingbotting ging door, want de kerk kon er niet in berusten dat buiten haar de belofte bleef voortbestaan. De joden moesten worden bekeerd. Een van de middelen daartoe was de stichting in 1542 van een pauselijk instituut te Rome: de "Pia Casa dei Catecumeni e Neofiti", dat de bekering van joden en moslims tot doel had. In dit huis voor doopleerlingen en pas gedoopten vonden joden onderdak en geloofsonderricht. Ze kregen daar een soort gymnasiumprogramma met filosofie en lessen in het Arabisch, Syrisch (waarschijnlijk Aramees, de taal van de Talmoed) en Hebreeuws.

Een van de initiatiefnemers van deze methode van onderricht was de Span-

jaard Ignatius van Loyola, de stichter van de Societas Jesu, de orde der Jezuiten. Naast de taak om bekeerlingen op te leiden tot goede christenen, had het instituut de opdracht joodse geschriften te zuiveren van teksten, die volgens de katholieke theologen in strijd waren met het evangelie. Joodse commentatoren als Rashi werden gecensureerd. De manuscripten waarin de censuur is vastgelegd, waren een deel van de bibliotheek van het bekeringsinstituut in Rome. Daar bekeerde men dus niet alleen mensen, maar ook boeken. Zelfs de Bijbel moest er aan geloven (cf. Dr P. van Boxel, *Rabbijnenbijbel en Contra Reformatie*).

Je kunt zeggen: dat is allemaal allang geleden, de tijden zijn veranderd, maar vergis u niet. De oude opvatting dat de kerk het nieuwe Israël is en het oude heeft afgedaan, is nog levend. En dan denk ik niet in de eerste plaats aan een bizarre persoonlijkheid als Jenny Goeree; er zijn tal van geestelijken (en ook anderen) in de christelijke kerken, die het oude oordeel over het Joodse volk handhaven en feitelijk maar op één ding uit zijn: van joden christenen te maken. Het opvoeren van "Messias-belijdende Joden" is één van hun middelen. Een chotspe.

711-1492: Joden in Spanje onder islamitisch bewind

De verdrijving van de joden uit Spanje maakte niet alleen een einde aan de joodse aanwezigheid in dat land, maar betekende ook het einde van een complexe multireligieuze cultuur waarin de moslims het politieke leiderschap beheerden.

Al in de achtste eeuw is de Arabische overheersing van Spanje begonnen en zij is - ondanks oorlogen, oproeren en versplintering van het centrale gezag in lokale rijkjes- uitgegroeid tot een grandioze beschaving. In het islamitische deel van Spanje waren al lang universiteiten toen de christelijke vorsten van het

Noorden nog niet konden lezen of schrijven. De universiteit van Cordoba was misschien wel de belangrijkste in het hele gebied van de moslims. De bibliotheek van kalief El Hakem II omvatte 600.000 boeken en was daarmee veruit de grootste van heel Europa.

De dichtkunst bloeide, zowel in het Arabisch als in het Hebreeuws. Over en weer was er beïnvloeding, maar de Arabische invloed op de Hebreeuwse dichtkunst was zeer sterk. Hebreeuwse dichters namen onderwerpen en poëtische zowel als grammaticale vondsten van hun Arabische collega's over. Ze kenden ook elkaars talen. Maimonides, een der beroemdste geleerden in de Joodse geschiedenis, schreef zowel in het Hebreeuws als in het Arabisch. Vooral in de elfde eeuw was het land een schitterend centrum van joodse en arabische cultuur. Voor de joden zodanig dat de culturele hegemonie van het Babylonische Jodendom gaanderweg door het Spaanse werd overgenomen. In de steden woonden Arabieren en joden bij elkaar. Hun moskeeën en synagogen stonden soms op een steenworp afstand in dezelfde stad. Er waren grote joodse gemeenschappen in de steden van het zuiden, maar ook in andere delen van Spanje. Lucena, Segovia, Madrid, Valladolid, Leon en andere plaatsen hadden joodse gemeenten binnen hun muren. Lucena werd in de middeleeuwen 'stad der joden' genoemd. In Segovia waren er al joden in de Romeinse tijd, maar in de 13e en 14e eeuw kreeg de joodse gemeenschap een grote omvang. De toevloed was zo groot dat de oude joodse wijk rond 1300 te klein was geworden en er een nieuwe moest worden gebouwd. De namen van de joodse buurten zijn bewaard gebleven. De grootste synagoge uit die tijd is nu de kerk van Corpus Christi aan de Calle Real, de Koningstraat.

De vroege aanwezigheid van joden in

Leon is te zien in oude documenten, waaronder een acte betreffende de aankoop van een wijngaard door Mozes de Leon. Het museum van de stad bewaart een grafsteen met een Hebreeuwse tekst. De steen dekte het graf van Jahija, de zoon van de smid Jozef Aziz, in 1100 gestorven.

In het begin van de 12e eeuw begonnen christelijke vorsten hun kruistochten tegen de Arabieren, vooral vanuit Frankrijk. En daarmee begon de langzame opschuiving van de christelijke invloed. Het werd een langdurig proces. De christelijke rijken Navarre, Leon en Castilië bestonden al een paar honderd jaar toen er in Cordoba en Granada nog Arabische rijken waren. Tussen de verovering van Toledo door christelijke legers en de val van Granada in 1492 liggen 400 jaar.

1492 betekende het begin van het einde:

voor joden en voor de Arabische beschaving. In verscheidene steden in Spanje herinneren grote bouwwerken aan de oude beschavingen in Spanje: het schitterende paleis van de Arabische vorsten in Granada, het Alhambra, de synagogen van Toledo en de grote moskee van Cordoba om er slechts enkele te noemen.

Van de grote bibliotheken rest niets meer. Ze zijn verbrand. Kardinaal Ximenes liet in 1500 op het stadspan van Vivarramblad 100.000 Arabische boeken verbranden, voornamelijk wetenschappelijke werken. Thomas de Torquemada was hem ook in die misdaad voorgegaan: hij had een grote hoeveelheid Hebreeuwse boeken op de brandstapel laten gooien in het klooster van de H. Stephanus in Salamanca. Heinrich Heine heeft geschreven: "Daar waar men boeken verbrandt, verbrandt men tenslotte ook mensen".

S. van Adelberg

Het verleden vergeten: Is dat wel een goed advies?

Ons tijdschrift ontleent, zoals de lezers weten, zijn naam aan de verklaring *Nostra Aetate* van 28 oktober 1965 van het Tweede Vaticaans Concilie over de niet-christelijke godsdiensten. In deze verklaring worden joden, moslims, boeddhisten en hindoes met name genoemd. Ik citeer de betreffende passage: "Waar in de loop der eeuwen tussen christenen en moslims niet weinig onenigheid en vijandschap is ontstaan, spoort de Heilige Kerkvergadering allen aan om, het verleden vergetend, zich ernstig toe te leggen op wederzijds begrip en in het belang van alle mensen de sociale rechtvaardigheid, de zedelijke goederen als ook vrede en vrijheid gezamenlijk te verdedigen en te bevorderen." Het kan de bedoeling van de concilievaders niet geweest zijn om het verleden helemaal het verleden te laten, vooral niet in een kerk die, zoals de rooms-katholieke, zo hecht aan traditie. Ik denk dat de bedoeling is dat we niet zo in het verleden moeten blijven steken dat we de concrete gezamenlijke uitdagingen voor het heden en de toekomst niet meer oppakken. Ik herinner me een discussie in 1978 met Khurshid Ahmad, toen nog directeur van de Islamic Foundation in Leicester, later minister in Pakistan, over de vraag of christenen meer hadden geleden onder moslim bewind of omgekeerd. We hebben elkaar niet kunnen overtuigen. Zulke discussies hebben weinig zin. Zonder meer letterlijk het Vatikaanse advies opvolgen lijkt me echter niet zo goed, gezien het gevaar dat we terwijl we het verleden vergeten, het ook gaan ontkennen. Zo zijn er vandaag nog steeds mensen die ontkennen dat de holocaust en de massamoord op

de Armeniërs überhaupt hebben plaats gevonden. Zulke ontkenningen hebben namelijk meestal tot vandaag toe gevolgen voor de overlevenden uit de getroffen bevolkingsgroepen. Erkenning van de fouten in het verleden kan er toe leiden dat er een weg vrij komt naar de toekomst. Vandaar de vreugde van met name de Sefardische joden over de herroeping door koning Juan Carlos, 500 jaar later na dato, op 31 maart dit jaar, om de verbanningsorder te herroepen (Nieuw Israëlitisch Weekblad 3.1.1992). Dat daarmee de negatieve beeldvorming, met zijn vaak diepe historische wortels, niet meteen verdwenen is, blijkt uit een enquête van het studiecentrum Darek Nyumba te Madrid ten aanzien van de andere verliezers in 1492, de moslims: 59% van de ondervraagden beschouwt de islam als reactionair en op het verleden gericht, vrouwonderdrukkend (70%) en fanatiek (67%). 46% was tegen stemrecht voor moslims terwijl 84% niets tegen een huwelijk met een moslim partner had (El Pais 9.1.92 geciteerd in Migration News Sheet [Brussel] Feb.1992). Het aantal publikaties dat een verband legt tussen 1492 en 1992 is trouwens intussen zo groot dat het gewoon onmogelijk is om wat dit punt betreft het verleden te vergeten. Men kan vijf hoofdlijnen zien in de bezinning op dit stukje Spaans en tevens Europees verleden.

1. *De gevolgen voor Spanje zelf*

De gevolgen voor Spanje zelf waren ambivalent. De beoogde nationale eenheid werd bereikt, maar met wel zeer hoge kosten. Ferdinand en Isabella en hun

opvolgers streefden in Spanje naar absolute eenheid van taal, cultuur religie en staatsbestel, waarin voor dissidenten, na 1517 ook voor protestanten, geen plaats zou zijn. Tegen dissidenten werd de Spaanse inquisitie ingezet. Er zijn blijkbaar meer joden en protestanten dan Moriscos (bekeerde moslims die in het geheim de islam praktiseerden) slachtoffer van de inquisitie geworden. Laatstgenoemden konden een heenkomen zoeken naar moslim gebieden. Op de gevolgen voor Spanje zelf gaan we in dit artikel niet verder in. Het speelt bij de herdenkingen in Spanje echter wel een rol. Aangezien onder Franco deze eenheidsideologie weer in totalitaire zin is misbruikt, krijgt die bij de herdenkingen geringere aandacht, aldus Mikel de Epalza in een recente studie.

2. De gevolgen voor Zuid-en Midden Amerika

In vele herdenkingsartikelen en studies wordt ook de lijn doorgetrokken naar Zuid-Amerika. Velen wijzen er op dat dezelfde intolerante, harde veroveringsmentaliteit die de reconquista in zijn laatste fasen had gedomineerd, ook de toon aangaf na Columbus' zogenaamde ontdekking van Amerika in 1492. Dit had desastreuze gevolgen voor de cultuur van de oorspronkelijke bevolking van wat nu Latijns Amerika heet. Trouwens in Noord-Amerika was hun lot niet beter. Herinnerd wordt aan het feit dat de Indianen in Latijns Amerika nog steeds het slachtoffer zijn van de voortgaande koloniseringspolitiek. De protesten van Bartolomé de Las Casas uit 1552 tegen de wreedheden van de veroveraars blijven nog actueel.

Ik wil hier een persoonlijke ervaring aan toevoegen, waaruit mijns inziens blijkt hoe nodig het is om het verleden niet te vergeten. Op 25 en 26 nov. 1991 maakte ik in het Congresgebouw in Den Haag een conferentie mee van de Raad van

Europa over minderheden. Ik kwam in gesprek met een Spaanse afgevaardigde die van mening was dat Las Casas krankzinning was geweest, want volgens deze Spaanse ambtenaar hadden de veroveraars de inheemse culturen in Peru en elders vernietigd vanwege hun onverbeterlijke perversiteit en verdorvenheid.

3. De gevolgen voor de joden

De joodse dimensie wordt in dit nummer van Begrip uitvoerig besproken door Simon van Adelberg. Ik wil naar aanleiding van zijn artikel een commentaar doorgeven van de joodse geleerde Bernard Lewis, emeritus hoogleraar te Princeton. Lewis is een groot kenner van de Turkse geschiedenis en wordt door moslim geleerden als gezaghebbend erkend. Lewis waarschuwt tegen het vergelijken gebruiken van de termen tolerant en intolerant, omdat men te vaak ziet dat de goede theorie van de één wordt vergeleken met de minder mooie praktijk van de ander. (Lewis p.7) Men wijst er dan op dat de joden na 1492 naar Turkije vluchtten maar vergeet er bij te vertellen dat ze nogal eens het slachtoffer werden van de luimen van de sultans, die op instigatie van de moslim wetgeleerden de volgens laatstgenoemden te grote vrijheid en voorspoed van de joden inperkten. Lewis herinnert er aan dat in de nadagen van het Ottomaanse rijk de positie van de minderheden slechter werd en dat uit Europa overwaaiend antisemitisme maar al te gretig werd opgepikt en in daden omgezet. Dit neemt niet weg dat ook Lewis van mening is dat de joden een bloeitijd beleefden onder moslim bestuur in Spanje, uitzonderingsperiodes daargelaten.

4. Gevolgen voor de moslims

De vierde dimensie, de moslimse, wordt ook in dit nummer van Begrip uitvoerig vanuit een moslim perspectief bespro-

ken. Hoe men die periode uiteindelijk beoordeelt hangt mede van het standpunt van de historicus af. Het maakt nogal een verschil of men de moslim veroveraars ziet als bevrijders van het Visigothisch juk en daarom gelegitimeerd om op gelijke voet met andere machten het schiereiland te delen of dat men hen acht eeuwen lang vanuit noordelijk/christelijk perspectief bleef zien als veroveraars en dus als blijvende bedreiging van West Europa. We moeten achteraf vaststellen dat de laatste visie, zo de eerste al ooit echt bestaan heeft, zich heeft doorgezet. Daarmee was een onverzoeerbare tegenstelling vanaf het begin van de moslim verovering gegeven. Men was toen nog niet zover als Luther die vond dat men zijn land tegen de Turken (in 1529 voor Wenen) moest verdedigen ongeacht de religie van laatstgenoemden. Sommige moslim auteurs zagen de moslim nederlaag bij Poitiers in 732 als een ramp voor de beschaving die alleen maar werd geëvenaard door het verdwijnen van de islamitisch Spaanse cultuur. Wat dat verdwijnen betreft kan men zich afvragen of het ook anders had gekund. Moest dat men zoveel intolerantie gepaard gaan? Achteraf kunnen wij nu de gebeurtenissen beter overzien. Zodoende kunnen wij stellen dat er gelukkig heel wat van de inhoudelijke aspecten van die rijke cultuur, zij het zonder het etiket moslim of islamitisch, hun weg naar Europa en elders hebben gevonden. Zodoende moet men zeggen dat ook deze Spaans-islamitische periode geen Fremdkörper is in de geschiedenis van Europa. Joden en moslims horen er én cultuurhistorisch én religieus bij.

De martelaren van Cordoba

Dat deze islamitische cultuur zijn beperkingen had, die werden opgelegd door de islamitische wet, blijkt uit de geschiedenis van de martelaren van Cordoba in 851-853. Uit een recente studie van

Kenneth Baxter Wolf blijkt namelijk, dat de motieven voor het zoeken van de martelaarsdood door deze mensen gecompliceerder waren dan vaak wordt aangenomen. In de bijdrage van Mevrouw S. Abdus Sattar wordt er al naar verwezen. Het ging voor het merendeel om mensen die vanuit de islam christen waren geworden. Ook ging het in enkele gevallen om christenen die onder Emir Muhammad I hun baan hadden verloren. Sommigen hadden die weer terug gekregen toen ze moslim werden. De emir vond de christenen lastige onruststokers en ontsloeg ze daarom uit zijn dienst. Deze nieuwe christenen waren vanwege hun afval van de islam toch al des doods schuldig. Door de rechter uitgedaagd tot confessie, lieten zij hun belijdenis van Jezus Christus als Zoon van God gepaard gaan met een radicale afwijzing van Mohammed. Dit was volgens de omstandigheden te begrijpen. Maar die straf voor 'blasfemie' voegde niets meer toe aan hun reeds bezegelde lot. In navolging van deze eerste martelaren waren er anderen, geen bekeerlingen uit de islam, die hun boete (penitentie) voor een zondig leven wilden bekronen met martelaarschap (naar het voorbeeld van de eerste martelaren in het Romeinse rijk). Toen ze zagen hoe makkelijk het was martelaar te worden door de Profeet te beledigen kozen ze die weg. De islamitische wet die toen in Spanje werd toegepast, verbood echter lijfstraffen vóór het vonnis was gevelde. Wel doet het optreden van de politie van de emir sterk denken aan procedures van de inquisitie eeuwen later. Of er een verband is weet ik niet. Latere Spaanse schrijvers hebben deze martelaren ten onrechte als een soort nationalistien avant la lettre of als een soort vrijheidsstrijders voorgesteld.

Polemieken

Volgens de studies die ik over die periode heb gelezen was er in religieus opzicht

sprake niet van een verzuilde maar van een verkokerde samenleving. Deze verkokering blijkt uit de polemieken die zijn bewaard gebleven. Daardoor bleef de scheiding op religieus gebied gewaarborgd. Mikel de Epalza en Louis Cardaillac hebben die polemische geschriften onderzocht. In die polemieken stellen de joden zich het voorzichtigst op. Onder beide regimes waren ze immers een minderheid. Ze beperkten zich tot de verdediging van Tora en Talmood. Omdat monnikenorden op hun bekering uit waren en hen tot binnin de synagoge toe met hun Joodse Messias confronteerden, moesten ook zij zich wel uitlaten over de persoon van Jezus. Ze putten daarbij uit oudere bronnen afkomstig uit het Midden Oosten. Hun geschriften worden besproken in het boek *Jésus Orage* (Jezus gegijzeld) van Epalza. Hetzelfde geldt voor de moslims. Over en weer was er scherpe polemieken. Jezus en zijn moeder hadden tussen moslims en christenen een verbindingsschakel kunnen zijn maar het pakte anders uit. Aan moslimzijde werd de toon aangegeven door de scherpe polemicus Ibn Hazm (994-1064) uit Cordoba. Zijn standbeeld kan men hedentendage in de stad zien. Maar hij kreeg dat standbeeld niet vanwege zijn polemisch werk, maar op grond van zijn literaire verdiensten. Toen het met de tolerantie gedaan was en de moslims gedwongen werden christen te worden bleven sommigen zoals gezegd in het geheim hun religie trouw. Ze praktiseerden *taqiya*, veinzelij, wat door sommige wetgeleerden werd toegestaan. Anderen weken uit naar Marokko en Tunis. Van daaruit werden in het Spaans (*Aljamiado*, Spaans in arabische letters) en in het Arabisch diverse geschriften geschreven tegen de rooms-katholieke kerk, tegen de inquisitie, de bijbel enz. Dat ging zo door tot ver in de 17e eeuw. Moslims maakten daarbij soms gebruik van protestantse geschrif-

ten tegen het rooms-katholicisme. Een van de literaire producten uit die periode is het zogenaamde *Evangelie van Barnabas* waarvan in 1991 nog een Nederlandse vertaling verscheen. Dit geschrift werd in het Spaans en Italiaans vervaardigd om wraak te nemen op de inquisitie. (Zie Begrip no.55, 1981) Dit vervalste evangelie wordt door sommige moslim polemici nog steeds gebruikt. Samenvattend moet men stellen dat er voor en na 1492 geen sprake was van een religieuze dialoog tussen Joden, Christenen en Moslims.

Wel moest men samenwerken en bouwen aan een politiek bestel en een materiele cultuur onder leiding van moslims of christenen. Aan christelijke kant komen we in Spanje enkele figuren tegen die we min of meer als voorlopers van een dialogische houding kunnen zien: Raymundus Lullus van Majorca (1235-1316) en Juan de Segovia. Laatstgenoemde was een tegenstander van pauselijk centralisme en eindigde daardoor zijn leven als balling in Savoye in 1458. Hij bepleitte een *contraferentia* met moslims. "Contra" omdat het om vijanden ging met wie je toch terwille van de vrede moest confereren. Maar Juan de Segovia beschikte slechts over de macht van zijn pen. "Ferentia" omdat het om vijanden ging met wie hij toch wilde spreken (Southern p. 91).

Het lijkt daarom terecht om te waarschuwen tegen een zekere idealisering van de middeleeuwse tolerantie van het "Spanje van drie religies", zoals met name op de talloze congressen die aan dit onderwerp worden gewijd in 1992 soms gebeurt.

Daarbij wordt als gevolg van religieuze onverschilligheid en ongelof in de moderne tijd de religieuze component vaak buiten beschouwing gelaten, aldus De Epalza (1992). Hij herinnert er aan dat de hele wereld, niet alleen Zuid-Amerika, maar ook alle joden en moslims via

de media toezien hoe Spanje het jaar 1492 herdenkt. Hij mist tot nu toe een congres dat uitdrukkelijk ingaat op de specifieke religieuze aspecten in de relatie tussen christen en moslims.

5. *Gevolgen voor de christenen*

Als protestant zou ik me hier formeel van kunnen distancieren door te verklaren dat met name de rooms-katholieke kerk op dit punt in de beklagdenbank zit. Als Nederlander kan ik er bovendien aan herinneren dat onze voorvaders tachtig jaar tegen dit Spaans religieus gelegitimeerde absolutisme hebben gestreden. Het lot van Nederlanders en Moriscos was met elkaar verbonden. In 1568 werden opstandige inwoners van Granada gedwongen over het land verspreid. Ik zou bovendien kunnen wijzen op pogingen van de Nederlandse republiek om Marokko op te stoken tegen Spanje (1622). Spanje maakte bovendien handig gebruik van het Twaalfjarig Bestand om in 1609 en 1610 de laatste Moriscos te verbannen. Maar als ik deze ellendige geschiedenissen lees, voel ik me ook als protestants christen aangesproken en betreur ik dat in naam van Christus zulke wandaden zijn begaan aan joden en moslims. Mij persoonlijk houdt de vraag bezig hoe iets wat zo goed was in korte tijd kon verdwijnen. Hoe kon het zo fout gaan? Tijdens de reconquista van Toledo in 1085 en daarna kregen de moslims immers een behandeling, die leek op de *dhimmah* verdragen voor joden en christenen in door moslims bestuurde gebieden. Die verdragen waren niet ideaal, maar voor hun tijd bepaald niet slecht. Tot 1520 klonk hier en daar de islamitische oproep tot gebed nog. Ook bij de overgave van Granada kregen de moslim inwoners garanties betreffende godsdienstige en burgerlijke vrijheden, die parallelen vertonen met de *dhimmah* verdragen waarvan minderheden in moslim gebieden profiteerden. Een volledige

Nederlandse vertaling is te vinden in de dissertatie van Drost. Natuurlijk probeerden Spaanse auteurs de daarop volgende gedwongen bekeringen, verbanningen en andere maatregelen te rechtvaardigen. Cachia en Watt wijzen op het reeds genoemde ideaal om naar binnen toe een hechte staat te vormen zonder potentiële vijanden, die zouden kunnen heulen met de dreigende macht van de Turkse Ottomanen. Die hadden immers Konstantinopel in 1453 veroverd. In heel Europa werd de val van Granada bejubeld als een revanche voor de verliezen in Oost-Europa. De kruistochten waren ten einde en de strijd van acht eeuwen tegen de erfvijand was door een overwinning bekroond. Machiavelli prijst in zijn *Il Principe* koning Ferdinand als model. Het centralisme van de rooms-katholieke kerk was intussen onverdraagzaam geworden. Het zou kort daarna leiden tot het conflict met Luther. In Spanje waren de anti-moslim vooroordelen tegen het einde van de 15e eeuw verdiept en verhevigd. Veel daarvan kwam tot een climax en uitbarsting in 1492, *L'Année admirable*, het verbazingwekkende of bewonderingswaardige jaar, in de woorden van Bernard Vincent. Ook na lezing van zijn boek heb ik geen antwoord op mijn vraag gevonden.

Aan het eind van zijn nieuwe boek: *Muslims in Western Europe* stelt Nielsen de vraag of we voor een pluriforme samenleving, waarin alle deelnemers worden gerespecteerd, historische voorbeelden kunnen vinden. Sommige moslim schrijvers wijzen naar het islamitisch Spanje of naar het Ottomaanse rijk als mogelijk voorbeeld. Andere historici wijzen op bepaalde periodes in het Habsburgse rijk. Nielsen wijst deze modellen af. Ik ben het met hem eens. Modellen kunnen nooit worden opgelegd. Voor een echte pluriforme samenleving in en

na 1992 zullen we samen de wegen naar de toekomst moeten zoeken. De geschiedenisles kan ons daarbij wel van dienst zijn. Als we de fouten van het verleden niet erkennen, zullen we ze moeten herhalen. Het Spaanse voorbeeld moet Europeanen in ieder geval ook doen erkennen dat moslims ooit eens in dit werelddeel een cultuur en beschaving hebben opgebouwd, zeker met de hulp van joden en christenen, maar onder islamitische leiding, waar de noordelijke volken van hebben geprofiteerd en geleerd. Verder leer ik van deze geschiedenis dat tolerantie niet iets vanzelfsprekends is, maar moet worden bewaakt en verdedigd. Tenslotte nog dit: een beschaving is over haar hoogtepunt heen als minderheden tot zondebokken worden gemaakt en uitgeschakeld als overbodig.

Jan Slomp

Litt.:

Al-Andalus, waar drie werelden samenkomen, Themanummer van *Unesco Koerier*, Febr. 1992; Hogehilweg 13, 1101CA Amsterdam
Louis Cardaillac (ed.), *Toledo XIII-XIIIe:*

Musulmans, chrétiens et juifs: le savoir et la tolérance, Paris Autrement 1991.

Louis Cardaillac, *Morisques et Chrétiens un affrontement polémique (1492-1640)*, Paris Klincksieck, 1977.

G.W.Drost, *De Moriscos in de publicaties van Staat en Kerk (1492-1609)*, Diss. Leiden 1984.

Mikel de Epalza, *Jésus otage: Juifs, chrétiens et musulmans en Espagne (VIe-XVIIe s.)* Parijs, Du Cerf, 1987.

Mikel de Epalza, 'Spain's Commemoration of the Fall of Granada' in: *Studies in Interreligious Dialogue*, 1992/1 pp.82-88.

Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, London, Routledge & Kegan Paul, 1984.

J. Nielsen, *Muslims in Western Europe*, Edinburgh, Univ.Press, 1992.

R.W.Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Cambridge Harvard University Press, 1978.

Bernard Vincent, *L'année admirable*, Paris, Aubier, 1991.

W. Montgomery Watt and P.Cachia, *A History of Islamic Spain*, Edinburgh, Univ.Press, 1965, (1977, 3rd ed.).

K.B. Wolf, *Christian Martyrs in Muslim Spain*, Cambridge, Univ. Press, 1988.

Discussie over besnijdenis bij vrouwen
 In de Nederlandse pers is een levendige discussie ontstaan naar aanleiding van een evenwichtige rapportage over vrouwenbesnijdenis door de arts Koos Bartels en de verpleegkundige Ineke Haaijer. Het in opdracht van WVC geschreven rapport draagt de titel: *'s Lands wijs, 's lands eer, vrouwenbesnijdenis en Somaliëse vrouwen in Nederland*. Volgens de auteurs is hun rapport gericht op een beleid, waarbij uiteindelijk vrouwenbesnijdenis wordt uitgebannen. Zij zien echter praktische bezwaren tegen het al te rigoureuze en te snel verwezenlijken van deze doelstelling. Afwijzen van besnijdenis brengt ook met zich mee vervreemding van de eigen cultuur, verlies van status, respect en steun binnen de eigen groep. Daarom willen zij een kleine incisie, uitgevoerd door een gynaecoloog, voorslagnog wel toelaatbaar achten. Dit voorstel is vooral geformuleerd met het oog op het veiligstellen van huwelijkskansen en sociale acceptatie voor vrouwen, die anders eventueel sociaal geïsoleerd zouden kunnen raken. (O.m. in NRC 18.4.1992)

Deze mening werd gedeeld door Anke van der Kwaak, cultureel antropoloog, die een proefschrift voorbereidde over moeder- en kindzorg in Somalië. Zij stelde: "Wanneer een meisje niet is besneden, levert dat problemen op. Zij wordt in het ergste geval als een prostituee gezien en heeft geen huwelijkskansen. Binnen de familie zijn het meestal de vrouwen die besluiten tot de besnijdenis, maar het zou te gemakkelijk zijn om het als een vrouwenzaak af te doen; mannen willen immers een maagd trouwen." (De Volkskrant 23.4). Anderen protesteerden hevig tegen deze ingreep en eisten zelfs strikte wettelijke bepalingen om een verbod mogelijk te maken.

Daarbij hoorde onder meer PVDA- fractielid Tineke Netelenbosch: "Vrouwenbesnijdenis kan niet anders worden uitgelegd dan als het ontkennen van de vrijheid van vrouwen om hun seksualiteit te beleven. Dit is een moeizaam verworven recht in onze samenleving waaraan geen concessies kunnen worden gedaan." (De Volkskrant 25.4)

Ook bij de Islamitische Omroep IOS is dit probleem uitvoerig aan de orde gebracht door haar deskundige op het gebied van het islamrecht, de heer El Amrani (EA). Hieronder enkele fragmenten uit dit interview:

IOS: Besnijdenis is een bekend gebruik 'bij moslims en joden, maar het gaat vooral om besnijdenis bij jongens. Bij sommige moslims worden meisjes ook besneden. Heeft dat met de islam te maken?

EA: In de koran en de overlevering vind je geen tekst die de besnijdenis van meisjes beveelt of verbiedt. De besnijdenis van meisjes, die we nu nog zien in sommige moslimlanden zijn een overblijfsel van oude tradities die vroeger in die gebieden leefden. Sommige moslims leggen een verband tussen die tradities van weleer en de leer van de islam. Maar het gaat in werkelijkheid om tradities die de moslims hebben overgenomen.

IOS: Maar sommigen willen die gewoonte toch tot de islam terugbrengen?

EA: De islam gaat uit van de Koran en de Overlevering. Er wordt wel gezegd, dat onze profeet toen hij in Medina aankwam van een vrouw hoorde, die meisjes besneden. Die gewoonte bestond dus in Medina en op het Arabische schiereiland vóór de islam en voordat de profeet in Medina aankwam. De profeet zei tegen die vrouw: "Wees voorzichtig!" Hij dacht aan het belang van de vrouw zelf en van haar man. Hij sprak geen verbod

uit en gaf ook zijn goedkeuring niet. Hij zei gewoon: "Wees voorzichtig!" Daarmee bedoelde hij dat je niet teveel van de clitoris mag afsnijden. Maar deze *hadies* wordt niet als zeer betrouwbaar beschouwd door de geleerde Aboe Da-woed.

IOS: *Waarom heeft de islam die vrouwen-besnijdenis toegestaan?*

EA: De islam deed geen uitspraak. Zoiets is niet verwonderlijk in de islam. Tradities die niet strijdig zijn met de principes van de islam worden met rust gelaten. In dit soort zaken laat de islam het laatste woord aan de deskundigen.

IOS: *Komt het in alle moslimlanden voor?*

EA: Die operatie komt alleen in een paar moslimlanden voor. Daarom verdient die operatie al die ophef niet. De zaak wordt onnodig opgeblazen. Niemand is er mee gediend. Het is veel beter voor de moslims dat ze zich houden aan de essentie van de godsdienst. Laten we praten over de moslims die in Nederland wonen. De meesten zijn Marokkanen, Turken en Surinamers. In Marokko vind je die gewoonte niet, ook niet in Turkije denk ik, en ook niet in Suriname. Alleen een klein aantal moslims uit Afrikaanse en andere landen voert die operatie uit. De meeste moslims hier komen uit landen waar die gewoonte niet bekend is. Als de wetenschap die gewoonte afkeurt moeten we de wetenschap volgen. Sex is een natuurlijk verschijnsel bij man en vrouw. Dat heeft God gewild voor de voortplanting van de mens. Moeten wij in opstand komen tegen instincten die God in ons schiep?

Besnijdenis van jongens óf duur óf gevaarlijk?

Minder aandacht kregen de problemen rond de besnijdenis van jongens, problemen die eigenlijk al heel lang in Nederland bekend zijn. Jaarlijks worden er in Nederland ongeveer 20.000 islamitische jongens van tussen twee en vijftien jaar

besneden. Bij 9.000 gebeurt dat in ziekenhuizen, vaak op verwijzing naar de uroloog door de huisarts, zodat de verzekering de kosten betaalt, een veilige, maar voor de ziekenfondsen wat dure weg. Ongeveer 11.000 jongens worden besneden door niet-gediplomeerde 'kappers', die hun werk vaak klandestien doen, waarna toch nog een deel van de besneden jongens vanwege complicaties en onhygienische of ondeskundige nazorg bij de artsen terecht komt. Het CGM, Centrum voor Gezondheidszorg en Maatschappelijke Dienstverlening te Rotterdam, is nu in samenwerking met WVC en het Erasmusziekenhuis te Rotterdam bezig om een plan te ontwikkelen voor een opleiding tot islamitische besnijders. 17 studenten medicijnen hebben zich al aangemeld voor de opleiding. Onder leiding van Dr. J.L. Lie van het Schieland ziekenhuis is in het buurthuis Het Lispunt een eerste feestelijke en verantwoorde plechtigheid gehouden, waarbij 24 islamitische jongens werden besneden. Kosten waren 50 gulden per persoon. Het feest zal nog wel meer hebben gekost! (NRC 27.4)

Feestelijke maar soms wat verdeelde viering van het einde van Ramadan

Het einde van de vastenmaand Ramadan van het islamitische hidjra-jaar 1412 kreeg veel aandacht in de media. Niet alleen programma's als die van de IOS en het Marokkaanse programma Jaouaz, maar ook de meer algemene media hebben er veel aandacht aan gegeven. NOS-journaal en NOS-Laat hadden uitvoerige berichten, terwijl meer diepgaande artikelen in de geschreven pers kwamen. Zoals in vele voorgaande jaren, waren er nu ook enkele problemen en strubbelingen bij de bepaling van de laatste dag van Ramadan en zodoende ook bij de bepaling voor de viering van het Idul Fitr, het Feest van het Breken der Vasten. Volgens algemene opgave, zou in Nederland de

nieuwe maan nog net zichtbaar komen op vrijdagmorgen 3 april 1992, om tien minuten over zeven. Een aantal groepen, met name veel Marokkanen hebben daarom ook een aantal landen in het Midden-Oosten gevolgd, waar op vrijdag 3 april het Brekingsfeest werd gevierd. Anderen waren van mening, dat dit tijdstip te laat was, dat het in Nederland niet echt zichtbaar was en de vaststelling van de feestdag niet van berekenen maar van het zien moet uitgaan en dat bovendien de islamitische "dag" (of etmaal) begint bij het vallen van de nacht, zodat de nieuwe maan toch al veel te laat gekomen zou zijn om die 3e april nog feest te kunnen vieren. De meerderheid van de Turke en ook van de Indonesische moskeeën heeft daarom op 3 april nog gevast en pas op zaterdag 4 april feest gevierd. Wij vernamen van een groep Indonesische moslims, die op reis naar Nederland al aan het feest had deelgenomen in de vroege morgen van 3 april in Abu Dhabi, maar in de namiddag nog met hun Indonesische vrienden het vasten onderhielden in Nederland.

Sommige boze tongen beweerden, dat de "late vierders" zich al te zeer aan de Nederlandse maatschappij hadden willen aanpassen, die immers op een vrijdag geen vrijaf geeft en weinig gelegenheid biedt voor feestelijkheden, terwijl dat allemaal makkelijker te realiseren is in een land waar de islam een steviger basis in maatschappij en cultuur heeft. Zulke verschillen in de viering van Idul Fitr kunnen ook persoonlijke problemen en botsingen veroorzaken. De gemeenschap rondom het Javaans-Surinaamse bejaardenhuis van Sint-Michielsgestel bijvoorbeeld vierde Idul Fitr op 4 april, terwijl de Molukse moskee in Waalwijk al op de 3e haar feestdag vierde. Meerdere personen hebben banden met beide moskeeën en kwamen hierdoor in problemen. Een Landelijke Islamitische Raad zou onder meer voor zulke problemen een oplossing moeten kunnen bieden.

Erkende en hogere status voor islamitische feestdag(en)?
De nationale discussie over integratie



kwam de laatste maanden niet veel verder. Dinsdagavond 28 april 1992 heeft Mevr. Dales zich over een aantal hoofdpunten van het debat uitgesproken bij een bijeenkomst in De Rode Hoed in Amsterdam. Zij gaf wel geen officieel regeringsstandpunt, maar vond de verklaring toch wel zo formeel, dat zij niet met de aanwezige moslims in debat wilde gaan, omdat zij dat op de eerste plaats in het parlement zou moeten doen. Dales onderstreepte dat minderhedenbeleid zeker niet samenvalt met beleid ten opzichte van de islam, omdat er veel niet-islamitische minderheden zijn en er een scheiding van religie en staat is in Nederland. Met de moslims wil zij verder alleen zaken doen als er een Raad zou zijn, die de meeste moslims in Nederland vertegenwoordigt.

Een zaak die de IRN ook zou moeten aankaarten (naast de organisatie van geestelijke adviseurs in ziekenhuizen, gevangnissen en in het leger, alsook vaststellingen van de datum van islamitische feesten) zou de officiële en nationale erkenning van deze feestdag(en) moeten zijn. In Suriname werden tot 1970 alleen christelijke feestdagen erkend, terwijl daarna twee christelijke feestdagen werden ingeruild voor een islamitische en een hindoeïstische feestdag (Begrip 105,19). De andere Nederlandse oudkolonie, Indonesië, heeft in de jaren '80 ook zijn multi-religieuze situatie willen erkennen door aan hindoes en boeddhisten elk een nationaal te vieren vrije feestdag toe te kennen.

De Leidse islamkenner Dr. Sjoerd van Koningsveld nam het in deze zaak op voor de moslims bij een voordracht, die hij hield in De Rode Hoed te Amsterdam, begin april. Via een ANP-bericht kwam de zaak wellicht wat gechargeerd in de pers. In een door hem zelf samengestelde samenvatting formuleerde Van Koningsveld het als volgt: „.. De overheid zou zich moeten bezinnen op de

vraag in hoeverre het bestaande wettelijke systeem van inkadering van de islam binnen de samenleving eigenlijk voldoet aan het grondwettelijk gelijkheidsbeginsel. Mijn inziens is in dit opzicht nog veel te verbeteren. Als voorbeeld noem ik het ontbreken van het recht voor moslims om op vrijdagmiddagen gedurende anderhalf tot twee uur vrijaf te nemen van hun werk voor een bezoek aan de wekelijkse gebedsdiensten in de moskee, en het ontbreken van wettelijke erkenning van de beide belangrijkste jaarlijkse islamitische feestdagen. Hieraan moeten de voortdurende protesten van buurtbewoners tegen de ingebruikname van moskeeën worden toegevoegd, evenals de noodzaak om voorzieningen voor islamitische gebedshuizen in gemeentelijke bestemmingsplannen op te nemen. Wil men een maatschappij inrichten waarbinnen verschillende religies gelijke kansen krijgen, dan zal op dergelijke punten iets moeten gebeuren. Laat men dit achterwege, dan handhaaft men de ongelijke positie van de verschillende godsdiensten en speelt men het anti-islamisme in de kaart.” (Trouw 24.3)

PVDA pleit voor islamitische theologische opleidingen

De Adviescommissie Onderzoek Minderheden, ACOM werd de laatste jaren door de regering steeds minder gebruikt en wordt opgeheven. De commissie heeft de onderzoeken over de jaren 1984-1989 geteld: niet minder dan 1694 wetenschappelijke publicaties over minderheden zijn in die periode verschenen. De stroom zal zonder de commissie ongetwijfeld nog wel doorgaan. Een bijdrage werd geleverd door de kamerfractie van de PVDA die een rapport heeft uitgebracht over het te voeren minderhedenbeleid. De fractie zegt onder meer, dat “aan de theologische faculteiten een opleiding dient te komen tot geestelijk

voorman voor moslims en hindoes, opdat deze voorlieden niet langer vanuit het buitenland hoeven te worden gerecruiteerd. Een geestelijk voorman die in Nederland heeft gestudeerd zal allicht meer kennis over de Nederlandse samenleving hebben dan een collega die elders heeft gestudeerd.” (NRC 30.4; Volkskrant 6.5)

Islamitische Raad en ISBI: fastabiqu al-khairaat..!

De problemen rond de oprichting van de Islamitische Raad van Nederland (IRN) zijn intussen alleen maar groter geworden, vooral omdat bij de kleinere islamitische groeperingen de indruk bestaat, dat de IRN het monopolie zou zijn van drie grote organisaties, de Turkse ISN, Marokkaanse UMMON en de Surinaamse WIM. Daarom gaan anderen juist door met het opzetten en uitbouwen van een structuur voor (een deel van) de Nederlandse moslimgemeenschap. Het ISBI, Islamitische Stichting Bevordering Integratie, is bezig met de voorbereidingen voor een grote imaconferentie op 8 juni a.s. in Voorburg. Op lokaal vlak werd op 11 mei een Conferentie: integratie en acceptatie georganiseerd te Rotterdam, heel toepasselijk in de Burgerzaal van het Stadhuis onder auspiciën van het Moslim Informatie Centrum, De Nederlandse Unie van Turkse Islamitische Organisaties, de Stichting Marokkaanse Federatie Rijnmond en de SPIOR, Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond. Sommigen spraken in dit verband al van een “Alternatief Platform” voor de Landelijke Islamitische Raad. Anderen citeerden Koran Soerat Al-Ma’ida, 5:48 en de bekende zinsnede: fastabiqu al-khairaat: *En als God het gewild had, zou Hij jullie tot één gemeenschap gemaakt hebben, maar Hij heeft jullie in wat jullie gegeven is op de proef willen stellen. Wedijvert dus in goede da-*

den... Binnen de kontekst van de koran verwijst dit vers naar de verhouding tussen moslims en christenen, maar het kan ook zeer wel anders gelezen worden.

Bolkenstein bekritiseerd door eigen achterban

VVD-leider Frits Bolkenstein gaf op 13 mei op het grondgebied van de Rijksuniversiteit te Groningen een voordracht in de bekende traditie van waarschuwingen tegen overheersing van de westerse cultuur door moslim-tradities. Hij sprak er onder meer over “veelwijverij, een in de moslimcultuur geaccepteerd verschijnsel.” Volgens de politieke leider zouden er bij de Afdeling Burgerzaken van de gemeente Amsterdam achthonderd inwoners van de hoofdstad bekend staan als voerende een dubbel huwelijk. Dit werd verbaasd weersproken door de woordvoerder van de gemeente Amsterdam: “Polygamie is in Nederland bij wet verboden en de ambtenaren van de gemeente Amsterdam voeren keurig de Nederlandse wet uit.” De zaak is dus voor Nederlandse moslims al helemaal niet relevant. Geen enkele minderhedenorganisatie in Nederland heeft dan ook maar ooit gepleit voor legalisering van de polygamie. Een aantal moderne islamitische landen hebben polygamie al helemaal verboden (bijv. Tunesië) of vrijwel onmogelijk gemaakt (Indonesië). De algemene tendens in de islamitische wereld wijst duidelijk naar een afschaffing of minstens heel sterke inperking. De voorzitter van de JOVD, C. Schagen, pakte stevig uit tegen Bolkenstein: “Het is goed dat Bolkenstein de minderhendiscussie is begonnen, maar de denigrerende manier waarop hij over andere culturen spreekt is ons een doorn in het oog.” (De Volkskrant, 14 en 15 mei)

KS

Vrijzinnige en eigenzinnige varianten van islam

Ruud Peters en Roel Meijer (ed.), *Inspiratie en kritiek. Moslimse intellectuelen over de islam*, Muiderberg, Coutinho, 1992, 125p. -MOI-reeks nr.11 ISBN 90-6283-851-0

Op onze wereld leven ongeveer 1 miljard moslims. Die hebben onderling hun grote verschillen naar landsaard, opleiding en persoonlijke geaardheid. Dit boekje in de MOI-reeks geeft een beeld van zes intellectuelen die als gemeenschappelijke trek hun vernieuwingsgezindheid, onafhankelijkheid en tegendraadsheid hebben. Marinus van den Boom schrijft over de Egyptenaar Hasan Hanafi, hoogleraar filosofie en een profetisch denker: "Herhaaldelijk en met nadruk stelt Hanafi, dat de islamitische cultuurgeschiedenis niet het geschenk is van een uitverkiezende God, bemiddeld door het gezag van de sultan, maar het resultaat van menselijk handelen, gericht op een kwalitatief andere samenleving. De islam is niet een medicijn tegen alle kwaad, maar een opgave aan mensen om door arbeid de wereld te vermensenlijken. Van die 'menselijk kern' in de religie moeten gelovigen zich weer bewust worden." (29)

Sander de Groot schrijft over de Turk Cemil Meric, letterkundige en cultuurcriticus, een blinde ziener: "Ik schrijf over de Ottomaan omdat ik geloof in diens grootheid en dat de Turk van vandaag zijn directe opvolger is. Ik schrijf over de cultuur van de islam omdat ik geloof dat de moslims in de wereld een belang vertegenwoordigen dat niemand onverschillig mag laten. Ik schrijf over democratie, omdat ik denk dat voor de duizendjarige ervaring van het Westen niemand doof zal kunnen blijven..." (43)

Johan ter Haar biedt een studie over de Iraniër Tabataba'i, een bijzonder voorbeeld van de rationalistische en filosofische traditie die altijd sterk is gebleven binnen de Sjiitische islam. Meer betrokken op de wereld van sociologie, menswetenschappen en de westerse intellectuele traditie is de Iraniër Ali Shari'a'ti die besproken wordt door Nico Kielstra als een van de belangrijke ideologen in de aanvangsfase van de Iraanse revolutie, terwijl hij in een later stadium door een harder en pragmatischer soort religieuze leiders werd vervangen. Met de Egyptenaar Tariq al-Bishri (Roel Meijer) en de Tunesiër Rashid al-Ghannushi (Arend Jan Termeulen) keren we weer terug naar de Arabische wereld. - Ook zonder de Afrikaanse, Indiase en Indonesische islam te bespreken geeft het boekje toch al een levendig beeld van de intellectuele gisting in enkele delen van de islamitische wereld. De reacties op deze intellectuele Einzelgänger wordt in het algemeen zwakker beschreven dan hun eigenlijke programma. Zowel aan islamitische als aan Nederlandse zijde blijkt de inspiratie en kritiek een mannazaak te zijn.

Sympathiek beeld van islamitische mystieke bewegingen

Werner Kraus e.a., *Islamische Bruderschaften im heutigen Indonesien*, Hamburg, Institut für Asienkunde, Band 183, 1990, 205p. DM 24,-, ISBN 3-88910-074-0

De *tarika*, islamitische broedersschappen, komen weinig in de pers tegenwoordig. Het zijn vooral de "fundamentalistische" of "islamistische" groeperingen, die met hun nadruk op vervulling van de islamitische wet in de maatschappij de aandacht trekken. Toch zijn ook in Nederland de broedersschappen actief, met name onder de Turken en Surinaamse moslims. Het boek dat Kraus schreef in samenwerking met twee vooraanstaande Indonesische moslims geeft een goed beeld van de stille, maar sterke werking die er nog steeds van deze mystieke stroming uitgaat. Kraus verwacht zelfs

een sterke opleving. Deze vorm van a-politieke islam zou veel beter gecombineerd kunnen worden met een gesecculariseerde en pluriforme moderne maatschappij dan het militante islamisme.

Overzichtelijke presentatie van profetengeschiedenissen

Gordon Darnell Newby, *The Making of the Last Prophet: A Reconstruction of the Earliest Biography of Muhammad*, University of South Carolina Press, 1989, 265p. ISBN 087249-552-3

De belangrijkste levensgeschiedenis van Mohammed werd geschreven door Ibn Ishaq (704-767). Het werk van Ibn Ishaq is nooit volledig overgeleverd. Het bekendst is een bewerking van zijn geschrift door Ibn Hisham, in Engelse vertaling van A. Guillaume gemakkelijk te raadplegen. Een Nederlandse selectie van dit werk is toegankelijk gemaakt door het mooie boek van Wim Raven, *Het Leven van Mohammed* (Amsterdam, Meulenhoff, 1980: Oosterse Bibliotheek). Gedeeltes van het originele werk van Ibn Ishaq zijn ook in andere belangrijke Arabische geschiedwerken terecht gekomen en zo doorgegeven.

Ibn Ishaq heeft aan zijn uitvoerige leven van Mohammed een voorgeschiedenis laten voorafgaan, beginnend bij de schepping van de wereld. Dit eerste gedeelte werd al in de bewerking van Ibn Hisham weggelaten en is ook nergens integraal bewaard gebleven. Newby heeft bij een aantal klassieke Arabische auteurs lange fragmenten van deze 'voorgeschiedenis' gevonden en die in Engelse vertaling uitgegeven. Op deze manier krijgen we een twintigtal hoofdstukken, beginnend bij de schepping van de wereld, Adam en Eva, die dan via de bekende profeten, Noach, Abraham, Mozes, Elia, Jezus en anderen uitmondt in de levensgeschiedenis van de profeet Mohammed. Zover gaat deze reconstructie evenwel niet, want de laatste persoon die wordt besproken is de christelijke martelaar Georgios Megalomartyros, die onder Diocletianus (245-313) werd gemarteld. Met de 'laatste profeet' heeft dit boek dus maar zijdelings iets te maken. Het is wel handzaam om te gebruiken bij de vergelijkende studie van Thora en Evangelie met de islamitische tradities.

KS

1492 - 1992

TOLERANTIE & ONTMOETING

JODEN, CHRISTENEN EN MOSLIMS
SPREKEN OPNIEUW MET ELKAAR

Studiedag 14 juni 1992

Mozes en Aäronkerk
Amsterdam

P R O G R A M M A

9.00 inschrijving en koffie

10.00 opening door dagvoorzitter

mr. Jan G.H. Krajenbrink
meditatief moment door:

- Rabbijn Awraham Soetendorp
- Dominee Jan Slomp
- Imam Abdulwahid van Bommel

10.30 lezingen van

- Judith C.E. Belinfante
- Prof.dr. Anton G. Weiler
- Dr. Omar van den Broeck

11.30 lunchpauze

12.30 forumdiscussie onder leiding van
drs. Mohamed Rabbae met:

- Judith C.E. Belinfante
- Hanneke Gelderblom-Lankhout
- Prof.dr. Anton G. Weiler
- Drs. Gé Speelman
- Dr. Omar van den Broeck
- Sajidah Abdus Sattar

14.00 presentatie gezamenlijke slotverklaring

Kosten: f.10- per persoon

*Opgaven bij: Islamitische Stichting Bevordering Integratie
Noordpolderstraat 80 2516 VS DEN HAAG tel. 070-3997816*

BEGRIJ
Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
tel. 073-145159 (tstnr. 3)